

USUTALITUSI JA KIRIKLIKKE AMETIMEHI

257. Ira-külas poolkurt poisinolk karjund oma poolkurdile isale, tal olevat see ja see pruut välja valitud. Isa karjund vastu: “Viska aga kihl sisse!” – “Mis ma viskan?” – “Viska lauluraamat!” Poiss viindki tüdrukule vana katkise lauluraamatu kihlaks, kuid ei kihlusest ole saand siiski asja (Ir 36 < Ii). Vanamees arvand lauluraamatut kõige väärtuslikumaks ja küllap ka maagiliselt mõjuvaks kihlakingiks. Veel 19. sajandi lõpuni on olnud üldiseks kombeks, et peigmees toond pruudile kihluseks sõrmuse kõrval ka lauluraamatu (vt. VdL 411: 135). Rannikul varem muid raamatuid üldse pole olnud kui ainult piibel ja lauluraamat, aga neidki pole igas peres leidund (L), vaid mõnel jõukamal või nõukamal mehel, keda siis kogu küla austand ja kutsund koduseid usutalitusi sooritama, nagu näit. ristsetel, matustel jne. (Pr), sageli ka pulmas (vt. näit. VdL 356, 370). Üht sellist targemat meest kutsutudki Bõõl-Klouz: ta

olevat “studeerind” piibli kolm korda läbi ja kandnuvat rasket piiblit endaga alati kaasas (Pr). Seejuures ei tohita unustada, et needki haruldased raamatud olid ju ainult lätikeelsed, mida tavaliselt ei mõistetud lugedagi, see seik aga suurendand veelgi enam nende salapärasust.

Piiblit kutsutakse liivi keeli *bibōl* (lvÜ) või veelgi sagedamini mitmuses *bibōld* (lvÜ) ja “raamat” = *rōntōz* (Kr, V) või kõige sagedamini mitmuses *rōntōd* (lvÜ). Harvem üteldakse ka kiri = *kēra* (lvÜ), nii et ütlus “kirja lugema” tähendab õieti pühakirja lugemist (Ii 49 – vt. § 258); ainult läti kirjakeele mõjul kõneldakse õige harva ka “vaimulikest raamatuist” = *garigōd rōntōd* (Kr, vt. LRU I 15), mille all ei mõelda ainult piiblit, vaid kõiki raamatuid, “mis papid tarvitasid” (Kr); tarvitusel on ka jumalasõna-raamat = *jumal-sōna-rōntōd* (lvÜ). Seevastu aga “papakiri” = *pāp-kēra* (lvÜ) või “papi-raamat” = *pāp-rōntōd* (Sr, V) tõlgitseb kirikumõisas papi poolt peetavat kiriku- ehk rulliraamatut, millesse registreeritakse sünnid, abielud ja surmad: papikirjas üleval on ka need kolm, kes pidid lapse ristsetel “jah” ütleva – lapse juurdetooja, hoidja ja veel kolmas (Pr). Omaette oskussõna on piiblit ehk “raamatut lugeda” = *rōntidi lu’ggō* (lvÜ), mis tõlgitseb peiu ja mõrsja registreerimist kirikumõisas: pruut ja peigmees lähevad papi manu raamatut lugema, siis papp kirjutab nad üles (Kr), millele järgneb kolmel pühapäeval kirikus mahahõikamine = *nutami* (lvÜ).

Lauluraamat = *loul-rōntōd* (lvÜ) ja selle seest mõni värss = *pēršk(ōz) ~pērš* (lvÜ < lt. *pērša* ‘Bibelvers, Gesangbuchvers’, ME) olevat kõige kindlam kaitse nõiduse ja kadeduse vastu, eriti väikeste hällilaste puhul (L), kes ei oskavat end ise hoida, mispärast nende juures pidavat olema alati kasvõi mõni lehtki mõnest [vaimulikust] raamatust kaitseks (V): hälli päetsisse pandi hõberubla, mähiti kindasse, sukasse või närtsusse punast lõnga ja üks raamatu leht, millel on jumalasõna; need hoitakse lapse pää all, raamatulehele tehakse veel kolm risti pääle, siis see kaitseb igasugu kurja vastu – vaat on käind ju selliseid halbu naisi, kes võiksid teha midagi paha lapsele (Pr); pisukese pää all hällis hoitakse raamat, et kurat ei saaks ära vahetada ega midagi halba teha (Pr, V, vt. LRU II 181); lapse ristimisel laudakse [lauluraamatust värss], tehakse rist lapsele pää pääle ja mähitakse talle raamatuleht kah juurde, et laps oleks hää kirjamees (Pr). Eriti oluline on lauluraamatu funktsioon hädaristimisel = *nuot-rištōmi* (lvÜ), mis toimetatakse siis, kui laps

on suremas haige: kui ta saab terveks, siis ta viiakse veel kirikusse jumalateenistusele papi õnnistada, kuid teist korda teda ristida ei saa; hädaristimine on kodus ja seda võib igauks teha, kõige enam isa ise; lauluraamatus on need ristimissõnad puha sees, nende sõnade järele ta õnnistab vee ära, valab lapsele päa pääle ja ristib niisama nagu papp (Pr).

Veel laialdasem on lauluraamatu funktsioon matuste puhul, sest siis lauldakse ju palju vaimulikke laule kodus ja kalmistul. Juba surnu kirstupanekul lauldakse, pannakse lauluraamat puusärgi kaanele ja üteldakse, lugegu see surnu nüüd veel ja palugu oma jumalat (V). Ka puusärki sisse pannakse surnule kaasa raamat ühele poole kõrvale, mõni väike raamat või leht, et ta võiks lugeda (Kr). Kui matustel hakati puusärgiga kodunt kalmistule sõitma, siis jäadi koju veel laulma mõnd [vaimulikku] värssi, kuid kutsar läks oma minemist; tee pääl enam ei lauldud, kodus aga veel küll (V).

Elu tähtpäevade kõrval omavad vaimulikud raamatud suure tähtsuse veel igasugu haiguste ja hädade puhul, sest muude nõiasõnade hulgas eriti mõjuvaiks peetud just salme ehk “värssse” lauluraamatust või piiblist (vt. LRU III 32). Kes neid salme osand, olnud juba suur nõid ja kogu küla austatav või kardetav (L). Kõige mõjuvamad “sõnad” olnuvat vanas lauluraamatus (Ir, vrd. LRU III 14). Maagiliselt mõjuv sõna on aamen = *āmen* (lvÜ), millega lõpetatakse kolmekordselt mitmed nõiasõnad. Teiselt poolt aga üteldakse ka mõne selge sõna või kindla tõe ja fakti tunnustamiseks: see sõna on nagu aamen (*āmōn*) kirikus (Ii) ~ see on niisama õige kui aamen (*āmen*) kirikus (Kr).

LAULUNUMBRITE LUGEMINE KIRIKUS

Vanasti oskas rahvas veel võrdlemisi halvasti läti keelt, nii et kirikus ei saanud jagu laulunumbritestki. Kuni sajani teadsid veel, kuid üle selle mitte kuidagi. Sellepärast tarvitati sadade arvu äramärkimiseks sõna *līdz* (s.t. [läti keeles] kuni, kaasa), mida korrati nii palju, kui oli terveid sadasid selles arvus. Näit. numbrit 245 ütles papp [läti keeli] “kaksssada nelikümmend viis līdz, līdz”, numbrit 400 ütles “nelisada līdz, līdz, līdz, līdz”. Siis rahvas teadis kohe, kust otsima hakata. Jutustaja ema veel kuulnud ise seda kirikust. See *līdz*-sõna olnud nii sisse harjunud, et laulunumbri järele alati

nimetati seda sõna, kuigi sel polnud enam mingit mõtet. Jutustaja on niisugust nimetamist kuulnud veel küllalt. – Ir < Ii Lnb 559.

Katekismust = *katkismõz* (lvÜ) pole tavaliselt üldse osatud (L, Sr, Kr, Pr). Kuni läti keelt pole osatud, pole teatud selle sisust peaaegu midagi (Pr, V). Ei Moosese ega Lutheri käsud = *boušlõd* (lvL) ~*boušõld* (lvI < lt. *baušji* ‘Gebote’) etenda liivi rahvausus kuigi olulist osa. Naljaviuks jutustatakse lastele: varesel olevat sellepärast “prii” (s.t. vaba) voli varastada, et temal must tempel olevat rinnal; jumal andnud talle selle seepärast, et temal pole käske (V 182 = US. 84). Erandliku kiitusena üteldakse mõne eeskujuliku inimese kohta: no mis temast kõnelda – tal ju kõik kümme käsku pääs (Ir < Ii). Pähe õpitud ainult issameie-palve ja sedagi lätikeelsena koos läti nimetusega *mūstās* (< lt. *mūsu tēvs*) või *tāvreiz*, mille kõrval öeldud liivikeelse nimetusena ka *tõfõ-reiz* (Kr, Pr, V) või “minu isa taevas” = *min iza touvviš* (V). Liivlaste eneste üldise mälestuse järele nad pole isegi issameiet kunagi õppind liivikeelsena – seda hõlpsamini issameie on sarnanend maagiliselt mõjuvale loitsule nõiduse ja kurjade vaimude vastu: tagurpidi-issameie olevat kõige kõvem “nõidumisesõna” = *bu’rdõb-sõna* (Kr, Pr, V, vt. ka LRU II 44, 207, 246 ja III 32, 56, 208).

MEES ÕPETAB KURADILE ISSAMEIET (Mt. 307 + 326 + 1157)

Ükskord olnud üks julge mees. Ta leppind ühe isandaga, et tal pole kuski hirmu. Isand ütelnud mehele, mingu ta öösel kella kaheteistkümne paigu surnuaiale – siis tal tuleb hirm. Mees läind, tulnud hommikul tagasi, ütelnud isandale, et tal pole olnud mitte sugugi hirmu. Isand ütelnud nii: “Nojah, siis tuleb minna kolm ööd kirikusse, siis küll saab hirmu näha.” Mees läind õhtul minema. Ta olnud suur suitsetaja, ta võtnud terve kotitäie tubakat kaasa ja püssirohtu. Tulnud kella kaheteistkümne aeg. Ta kuulnud, et tuleb kurat. Tulnud kurat sisse ja ütelnud: “Haha, siin on inimese haisu, nüüd saab süüa.” Mees ütelnud: “Mitte nii hullusti. Säh, suitseta parem.” Kurat tulnud juurde, mees hakand valama kuradile püssirohtu piipu, tubakat pääle, ja lasknud tule juurde. Kurat hakand suitsetama. Suitsetand, suitsetand ja kiitnud: “Ah kui hää suits on!” Mees ainult valand üha tubakat piipu pääle. Mees kuulnud, et kell löönd üks. Kurat pidand ära minema. Kurat saand just ukse juurde, nii piip olnud tühi ja tuli saand püssirohu juurde ja püssirohi

hakand põlema. Tuli tulnud piibust välja ja kõrvetand kuradil kõik juuksed ja silmad ja nina ära, nii et kurat läind nuttes ära.

Tulnud hommikul kuningas – see isand – ja lasknud mehe välja ja küsind temalt: “Kas sul nüüd hirmu oli kah?” Mees ütelnud: “Mitte sugugi mul polnud hirmu.” – “Nojah, kui sul nüüd hirmu polnud, siis tule minu lossi teisele korrale – säääl sul küll tuleb hirm.” Mees läind õhtul. Kuid tulnud kella kaheteistkümne aeg (s.t. kesköö), ta kuulnud, et ühes nurgas vahvasti krabiseb. Ta läind vaatama, mis säääl on. Säääl olnud puusärk, ja [mees] kuulnud, et säääl puusärgis sees nii kõneldakse. Ta mõtelnud: “Mul vaja seista just kõrvu selle puusärgiga pikali maas. Otsekohe kui ta lasknud pikali, paugatand puusärgi kaas sinnapoole maha, kus ta olnud, ja sääält astund kurat välja. Nii mees svipt! puusärki sisse. Kurat ütelnud: “Siin on inimese haisu, vaja kätte saada, et maitsta.” Ta otsind kõik nurgad läbi, kuid mitte pole võind leida. Kell löönd üks, kurat pidand minema puusärki. Kuid kurat näind, et mees olnud ees. Kurat nutnud ja palund, lasku teda puusärki. Mees ütelnud: “Ei lase sugugi. Kui sa loed issameie (“minu isa taevas”), siis ma küll lasen.” Kuid kurat [vastand], et ta ei mõista. Mees lugend kümme korda ette, siis kurat hädavaevalt (“häbi poolest”) võind ära lugeda. Ja kui kurat lugend issameie ära, siis ta saand nooreks ilusaks tüdrukuks.

Kui isand tulnud hommikul meest välja laskma, siis ta näind, et mees istub tüdrukuga. Ta küsind mehelt: “Kust sa said selle tüdruku?” Mees ütelnud: “See on see inimsööja (*rišting-sēji*), kes sööb siin neid inimesi.” Siis isand mõtelnud ja ütelnud, et tema isa rääkind, et ennem ühel kuningal üks tütar nõiutud ära kuradiks, ja siis see ongi, kuid siis ta peaks olema mõni sada aastat [vana]. Ja mees saand isanda käest palju raha selle ilusa neiu eest, ja mees naernud: “Nõnda vaat on. Sa mulle ütlesid, et mul hakkab hirm, kuid näed, mis ma hirmust tegin, ja saan sinu käest raha.”

Nõnda mees läind ära, isand kuningatütrega vist elavad veel praegu. – V 48.

258. Mida jõuetumalt luterlus liivi rahvatraditsioonile on mõjund, seda selgemaid jälgi on säilund katolikuaja usutalitustest. Terminoloogiliselt iseloomustav on, et liivi populaarseim usutalituse nimetus on paatrid = *pāt'örd* (lvL) ~ *pōt'örd* (lvI). See on pärit katolikuaja ladinakeelsest issameie nimetusest “pater (noster)” ja tõlgitseb liivis palvet, *resp.* palvetamist üldse, ka verbaalselt “paaterdama” = *pōt'ördō* (lvÜ). Suure palvetaja kohta öeldakse, et ta peab

oma paatroid, nii et üha tuhkab ehk tuiskab (Kr). Vanasti oluivat palvetamine õige moes ja palju sagedasem kui tänapäeval (1926); eriti üldiseks kombeks on olnud “paatrite lugemine” = *pōt’ōrd lu’g-gōmō* mõne suure õnnetuse, häda, haiguse või hirmu puhul (Pz), vrd. näit. LRU II 89 ja III 236, sellele vihjab ütlus: siin ei aita ei paatrite lugemine ega jumala palumine = *pōlami* (Sr); kuidas häda ja puudus sugereerivad palvetama, seda meenutab vanasõna: nälg õpetab paatroid (Sr). Kui sind kutsutakse välja teiste asju õiendama ja kui sa ei taha minna kõnelema, siis ütles vastu: ma pole mingi paatritelugeja; võib ka keelduda: ma pole muile mingi ütlesja (Ir < Ii). “See on üks va paatrikott,” üteldakse inimese kohta, kes igas kohas võtab jumalasõna oma suhu (Ir < Ii). Kuivõrd kristlik palvetamine on põimund läbisegi paganliku ebausuga, ilmneb järgmisest memoraadist (vrd. nõia paatroid LRU III 52).

NÕIDUMINE KOOS PALVETAMISEGA

Kuidas vana Krumiin Nez on libahunti näind. – Meil oli üks selline vana sugulane, teda kutsuti Krumiin Nez. Ta elas Piza- ja Ira-külade vahel sellises pisukeses talus. Kui me sellised väiksed olime, siis ta väga palju jutustas meile nõidadest, nii et me ei julgend mõnikord õhtul mitte väljagi minna. Ükskord ta kõneles, et nendel olnud kõik elamine ära nõitunud ja siis teisiti pole võind seda enam korda saada, kui pidand minema ühe vana aitaja juurde, kes eland teisel pool Vänta-linna. Kui ta läind sinna sisse selle vana naise juurde, siis see võtnud klaasi vett ja pannud veel midagi sisse sinna vette (seda küll ei tea, mis sääl olnud: nõid seda ei ütles, mis ta sinna paneb) ja siis lugend selliseid sõnu pääle ja siis läind sellisesse kõrvaltuppa. Ta läind sellisesse kõrvaltuppa, võib ütelda, võtnud lina ümber ja läind kõrvaltuppa. Kui ta tulnud tagasi, siis ta vaadand sisse klaasi ja ütelnud, et “teil sääl lähedal on üks inimene, kes seda vaeva teile teeb”. Ja siis ta annud talle kaasa sellist rohtu (mis sääl olnud, vaat seda ta ju ei ütles) ja lasknud koju sõita ja siis minna uuele kalmule kell kaksteist öösel ja võtta üheksa peotäit liiva sest kalmust (uuest kalmust) ja keeta koos selle rohuga, mis ta andnud.

Siis ta läind koju, läind öösel koju. Ma ütlen veel juurde: ma küsisin, kas tal siis hirmu pole olnud kalmust. Ta ütles, et tal hirmu pole olnud kalmust. Nõnda jah, noh, siis ta keetnud rohu ja pannud õhtul, kui päike läind looja, rohu kõige katlaga aida ette ja ise läind tupp. Ja temal olnud üks poeg kah Andrōks või Andī, kuidas öel-

dakse. Ja siis mõlemad läind tuppä, keernud ustel lingid üles ja hakand ootama, mis sääl tuleb. Ta võtnud lauluraamatu kätte, hakand “paatreid” (s.t. palvet) lugema ja istund akna juurde ja vaadand seda katelt alatasa järgi. Vaat ta vaadand, mis sääl nüüd tuleb. Olnud väga ilus kuuvalge öö. Andi heitnud voodisse magama seliti, niisama rõivastatult.

Kella kaheteistkümne aegu tulnud “libahunt” – vaat nõnda tuleb ütelda. See olnud libeda karvaga, terava sabaga, selline nagu keskmine koer, väiksem koer. Ta läind kõige enne katla juurde, nuusutand seda, siis tulnud ukse juurde, kraapind ukse juures, nagu tahtnud sisse saada. Ta ütelnud: “Andi, Andi, tõuse nüüd üles, tule lugema issameiet! Nüüd me oleme otsas: vaat nüüd on libahunt juures!” Andi ütelnud: “Mina ei lähe; kui ta sind tõmbab, siis tõmbab, mulle ta midagi ei tee.” Ta hakand uuesti lugema neid paatreid. Libahunt läind tagasi katla juurde, sääl söönd nagu natuke katlast ja siis tulnud taas ukse juurde, kraapind ust ja siis läind ära, kadund.

Hommikul saand kuulda, et säälsamas (neil piirid lähevad kokku) lähedane vana peremees va Buñtik (~ va Mierin) olnud haige. Nüüd saand aru, et see va Mierin on olnud see nõid. Nende lehmadel pole enam olnud sellist painajat pääl, sellist vaevajat, võib ütelda.

Ma veel küsisin ta käest: “Kas siis sinul hirmu ei olnud, et ta ei kisu sind ära? Kas sa tõesti nägid ka sellist libahunti, et sa ei lora?” Ta ütles, et see on nõnda tõsi, nagu ta seda on näind. – Ir 34 < Ii.

Palvetamine ehk “paatrite pidamine” = *pät'örd pidami* (lvL) ~ *põt'örd pidami* (lvI) olnud varem täitsa kindlakujuline pidulik tsereemoniaal: jutustaja vanemad pidand kodus paatreid iga laupäeva õhtul ja pühapäeva hommikul enne kirikusseminekut; isa ise pidand kodus palvet; tavaliselt töötatud toas müts pääs, ainult paatriaial paljastatud pääd (L). Talu “suures toas” olnud vanasti suur laud, mille ümber peetud paatreid; kõik talurahvas tulnud kokku suurde tuppä, kui peremees lugend palvet (Pr). Sel ajal, kui pole mõistetud veel lugeda, kutsutud külast või koguni naaberkülast haruldasi kirjaoskajaid paatreid pidama; kui “raamatu”, s.t piibli lugejat pole olnud, palvetand pereisa omast pääst (Kr). Säkrog-külas vana Kuoja pidand kord pühapäeva hommikul paatreid; Pent-talu koer vaadand aknast sisse, kõik palvetajad hakand koera vahtima – ja paatrid pooleli mokas (Kr). Paatrite pidamise vana katoliiklik traditsioon on soodustand uuemal ajal märgatavalt ka sektantide koduseid

jumalateenistusi, mida harrastatakse õige rohkesti.¹ Samuti on säilund “paatrite pidamine” pulmakombestik (vt. näit. VdL 356, 358, 363 jj., 370, 428). Ja kui keegi on suremas, palutakse jumalat, lauldakse [vaimulikke laule], loetakse jumalasõnaraamatuid, kuid ei mängita ega tehta müra (V). Liivikeelseid palvetekste teatakse ainult mõningaid, neid ei nimetata aga “paatriteks”, vaid omakeelse sõnaga palve = *põlandõks ~ põlami* (lvÜ).

LIIVIKEELSEID PALVEID

Lapse sünnitamisel palutakse: “Las jumal kõik sooned tehku lahti ja lahutagu see tee, toogu mööda otsest teed see laps päeva-valgele ~ siia ilma!” (Kr).

Söögipalve (*siemn-aiga põlandikš*): “Kõik silmad ootavad Su pääle (Isand), anna meile meie (täna) leiba (ja õnnista, mis sina meile oled annud), aamen (amen)!” Me lapsed panime käed kokku ja vaatasime lakke, nagu luuraks sääl nüüd jumal vaid selleks, et anda meile, mida me palume (Pr).

Enne sööki palutakse: “Kõikide silmad ootavad su pääle, Isand, Sa tee oma helled käed lahti ja sööda kõiki, kes sinu pääle usuvad, aamen!” Pärast söömist tänatakse: “Me täname Sind, Isand, kes Sa meid aina ka täna oled söötnud oma toiduga ja kogu aja oled ülal pidand, aamen!” (Pr).

Õhtupalve (*õ'dõg-põlandõkš*): “Nüüd ma tahan magama minna, pane Sa ise mu silmad kinni! Kui see öö oleks mu viimane, siis võta mind enda juurde! Kui mul on lootust homme üles tõusta, siis seisa mu juures! Võta mis tahad minult ära, kuid ära võta mu tarka meelt, aamen!” (Pr).

Tuntakse ka mõningaid palveparoodiaid: “Halleluuja, ema haige (*aleluia, jema ruja*)”, selline olevat joodikute ütlus või palve (Kr). Kui laps on mõne koha ära löönd või tunneb kuski midagi muud viga, siis puhutakse sellele kohale ja loetakse pääle: “Of-of, sea sõna, põrsa paater, täna haige, homme terve!” (L, Pz, Ir – vt. VdL 36/9: 42 ja 43); vrd. puhumist naljasõnadega LRU III 26/7. Eriliseks kombeks olnud, et mardisandid (vt. § 250) eksamineerind lapsi ja lasknud lugeda neid mardiõhtu-palvet = *mārtid-idõg pātõrd* (L).

¹) Vt. O. Loorits, Liivi rahva mälestuseks (1938), 54–57.

MARDIÕHTU NALJAPALVEID¹

Meie isa, seemnetaat, võta need vaiad, kisu (s.t. lõhu) neid puid, teeni lastele päevaleiba! (L).

Loe, susi, paatreid! – Ma, isand, ei mõista: vasikale lõhki, tallele neelda, põrsale kiunu (L).

Loe, isand, paatreid! – Ma, susi, ei mõista: vasik kisub lõhki, tall kugistab, põrsas läheb kiunudes (L).

Loe, susi, paatreid! – Issameiet ma ei mõista, ma mõistan ainult vasikaid kiskuda (s.t. murda), talli kugistada, põrsaid kiunutada. – Nõnda olevat susi vanasti ütelnud (Pr).²

“LIND LOEB KASSILE PAATREID” (Mt. 227 A)

1) Väike lind leidis ühe odratera. Ta läks tegema õlut. Väga magus miss oli, ja siis ta jõi ja joobus ära ja jäi magama. Siis läks must kõuts (s.t. isane kass) juurde ja haaras selle linnu suhu kinni ja tahtis selle linnu ära süüa. Lind palus, las lasku teda lahti, ta loeb ühe palve (“paatri”). Kõuts laskis lahti otsekohe, ja nõnda ka lind lendas oksa pääle ja ütles, et kõuts lakuks sitta (~ las kõuts lak-kugu sitta). – L 2.

2) Maailma alguses pääsuke kah läind õlut tegema. Ta korjand odrateri ja siis ta teind õlut. Väga magus tal olnud see miss. Ta joond seda ja jäänd magama. Nõnda ka kõuts läind juurde talle ja võtnud ta suhu ja tahtnud süüa ta ära. See pääsuke palund, ärgu söögu teda ära, las see kõuts enne lugegu palveid. Ja nõnda see kõuts hakand lugema nürra-nürra, nürra-nürra, – ja nõnda pääsuke sai suust välja ja lendas puu otsa. Ja kõuts jäi tühja suuga. – L 75.

259. Mõnikord nimetatakse ka kiriklikku jumalateenistust paatrite pidamiseks (vt. LRU III 182) ja seletatakse, et kurat saab need hinged endale, kes kirikus paatrite ajal (küllap algselt just palve ajal) tukuvad (Pr). Kirikus saavad ees- ja tagaistujad “paatrite pääl” (jutluse ajal) nõiduda (*mañt’õ*); jutustaja teadvat seda asja küll paremini, kuid ei taha ütelda (Ii, Lnb 496). Jumalateenistuse tavaliseks üldnimetuseks on siiski laat = *lāt* (lvL) ~ *lõt* (lvI < keskalamsaksa

¹) Vt. O. Loorits, VdL 40 (45–46).

²) Vrd. vastavaid värse “hundi ulumise” mõtestamiseks eesti lastelaules; vt. § 235.

avlat ‘das Ablassen, Loslassen’ > Gottesdienst, Ket). Kirikusseminemise asemel kõneldakse liivis just “laadaleminemisest” või “laadalkäimisest”, nagu kõneldakse alatasa ka “laadapidamisest”, “laadariideist” (*lõt-õ’rõnd*), laadalisist (*lõtlist*) jne.; laadaaeg = *lõt-ājga* (lvÛ) tõlgitseb jumalateenistuse aega, normaalselt kell 11–1 pühapäeviti. Seda aega peeti nii pühaks, et siis kurat ei saavat laste kallale kah mitte, mispärast püütud sel ajal lapsi ristida (Pr): lapsi ristiti pühapäeval, enamasti kirikus, ristis papp; köster siis ainult ristis kodus, kui laps oli haige, kuid ka siis tuli laps viia kirikusse papi õnnistada (Pr); tavaliselt ristiti lapsi kirikus jumalateenistusel; vaderid pidid lapse sinna viima; mõnikord ristiti kirikus jumalateenistusel korraga terve kari lapsi; nad toodi tasakesi sisse, siis kui lauldi parajasti teatud laulu; siis astuti kirikusse sisse, nagu pulmaski pruutpaarid tulevad, ainult selle vahega, et lapsed ootavad käärkambris, pruutpaarid aga kiriku eeskojas (Pr).

Kui mindud “laadale”, siis jäetud koju nn. koduvaataja = *ko’d-vaaitl’iji* (Sr, Kr, Pr) – mõni vanaeit, kes valvand loomi ja lapsi (Kr). Matk kiriku juurde käidud või sõidetud maha harda vaikusega (Pr); inimestelt, kes kõnnivad mööda teed vaikselt, nii et ei kõnele sõnagi, küsitakse: “Kuhu te nüüd lähete – kas kirikusse või?” (Kr). Halbade teede tõttu käidud paljajalu ja kängitud jalad alles kiriku ees kinni (Pr). Kui *ra*-küla elanikud tulnud vanasti Piza-kirikusse jumalateenistusele, siis Piza-küla rahvas ütelnud ikka, et need tulevad nagu sinine pilv: kõigil *ra*-küla naistel ja meestel olnud sinised kasukad seljas kirikuskäimiseks (Pz). Suure hoo ja põnevusega kuulatamise kohta öeldakse, et nüüd kuulatavad nagu “laada juures”, s.t. jumalateenistusel (Pz).

Kui tulnud “laadalt” koju tagasi, siis süüdatud küünal laua pääl põlema (Pr). Juba hommikul pereema laotand lauale lina pääle ja küündlajala keset lauda, tikutoosi juurde; kui siis nähtud, et “laadalisest” (*lõtlist*) sõidavad koju, siis süüdatud tuli põlema; koduvaataja see süütaja siis olnud (Kr). Lapsed kopsind kirvega suure huniku kuuseokkaid, pannud tulise kivi okastesse ja valand külma vett pääle, – siis olnud nii hää lõhn toas, kui “laadalisest” tulnud koju (Kr). Viimane komme meenutab taas katoliiklikku suitsutamist. Kui ema tulnud laadalt koju, siis laps joosnud vastu, löönd ema käele laksi ja ema ütelnud: “Laata kah!” (Kr). Kui vanemad tulnud tuppa, lapsed läind vastu kätt lööma, vanemad ütelnud “nüüd laata kah”; siis ema võtnud räti pääst ja sidund tütrele pähe, isa pannud oma kübara poja pähe: siis laps saand kah seda “laata”,

lapsel olnud kah see “laada õnnistus” = *lõtõ sveitib* (Kr < lt. *svētība* ‘der Segen, das Gedeihen, die Seligkeit’, ME). Kirikuliste ehk “laadarahva” tukkumisest jumalateenistuse ajal oli juba eespool juttu ühenduses kuradi härjanaha venitamislooga (vt. LRU II 165/7 ja III 200), millele lisatagu siin paar uskumust: naine või tüdruk, kel on sündind laps, see ei tohi enne aastat kodunt ööseks ära minna: muidu laps tukub kirikus, kui ta kasvab suureks (V); väikest last alla aastat ei tohita panna just videviku ajal magama: muidu tal tuleb jutluse ajal kirikus uni pääle (V). Jumalateenistuse ajal sündinust vt. LRU II 19.

TUKKUJA LÖÖB NINA VERISEKS

Üks vanamees tukkund jumalateenistuse aegu pingil kiriku seinä ääres ja näind unes, et kurat tulnud, sitta pulga pääl, tulnud tema juurde ja pistnud talle nina alla selle sita. Vanamees tõmmand nina ära, et see ei saaks sitaseks, – ja virutand nii kõvasti vastu seinä, et pää puruks. Siis ta ütelnud oma pojale, et ärgu istugu ta jumalateenistuse ajal seinä veerde. – L 195’.

TRAAVISÕIT JUMALATEENISTUSELE

Vana Vil’am sõitnud Kartuon-hobusega [s.t. piirivalve kordonile kuuluva hobusega] jumalateenistusele – see oli selline valge [hobune], väiksed punased punktid sees. Ja tema alati iga kord võttis pääle – palju, neli-viis tükki, võttis pääle. Ise ta oli üsna ree pää pääl, ree pääs, nagu öeldakse. Ja siis muudkui tõmmand ohji ja hüüdnud hobusele “ah sa!” Ja nii siis hobune aelend kui tuul Ireküllä jumalateenistusele, lahtrisse sisse ja pärast jumalateenistust taas. [Mehed] ise teevad vähe auru [kõrtsis] ja tulevad kupatades tagasi taas. Ja see oli temal see “tarkus”, et ta tegi kergeks – kogu koorma ta “tegi” [s.t. nõidus] kergeks, nii et hobusel ei olnud midagi vedada. Piitsa tal ei olnud, ainult kindaga pannud hobuse saba pih-ta või perse – otsi kuhu [sattus]. – Sr 148.

JUMALATEENISTUSE AJAL KÜNDJA (Mt. 1535)

1) Väikesel Klouzil olnud ainult üks hobune, suurel Klouzil kolm. Väike Klouz pole saand oma maad harida ühe hobusega, kuid suur Klouz pole annud talle oma hobuseid muul ajal kui ainult pühapäeval jumalateenistuse ajal. Nende maad olnud kiriku juures. Kui

muud inimesed läind jumalateenistusele, siis väike Klouz ajand hobuseid ja ütelnud: “Noh, mu hobused, minge nüüd!” Ja suurele Klouzile see pole meeldind. – V 6.

2) Vrd. § 267.

260. Tavalisest “laadalkäimisest” veelgi pidulikum ja pühalikum on armulaua käimine, mida kutsutakse mõnikord kah “paatril käimiseks” (V), sagedamini aga armulaud on liivi keeli “suur laat” = *sūr lōt* (Kr, V), “jumalalaud” = *jumal-lōda* (Sr, Pr, tõlgitud lätikeelsest *dievgalds*), jumala-arm = *jumal-arm* (Ir, Pr) või kõige tavalisemalt jällegi puhtkatoliikliku terminiga väljendatult piht = *bikt* (lvÜ < lt. *bikts* < keskalamsaksa *bicht*, Ket; vt. näit. LRU III 35), pihile minemine = *bikt jūr lēmi* (lvÜ). Armuleib on liivi keeli jumalaleib = *jumal-lēba* (lvÜ), tõkelaen lätikeelsest *diev-maize*. Armuleiva rakendamiseks nõidumiseks ja Kristuse kuju ilmumisest püsilaskja ette oli eespool juba juttu (vt. LRU III 35/6, 43/4, 68/70), nüüd tutvunegem armulaua kombestikuga:

“PIHI JUURDE MINEMINE”

Pihi juurde või jumalalauda minemine algas sellega, et juba laupäeva lõuna ajal oli püha sees. Öhtul oldi saunas ja tõmmati puhas särk selga. Olid hoopis omaette “pihirõivad” (*bikt-õrõnd*). Pühapäeva hommikul pandi siis uus valge särk ja need pihirõivad selga, need rõivad seisid ainult pihi jaoks. Kui tuld “laadalt” koju, siis olid “koduvaatajad” need, kes tegid söömaaja valmis. Söömaajale kutsuti ka oma lähemad sugulased enda juurde. Esmaspäeva hommikul loeti paatreid ja peeti kogu seda päeva nagu veel pühaks, mil keegi ei töötand (Pz).

Kui minnakse jumalalaua juurde, siis ei tohita enne kodus süüa (Pr).

Mõned võtavad, kui nad armulauale lähevad, kaasa pisut lapi sisse seotud soola, mis selle läbi saab väe võrke ja kariloomi õnnistada jms. Teised võtavad, kui nad armulauale lähevad, kaasa kuu-seoksi, mis on kirikupõrandale puistatud, põletavad need kodus tuhaks ja tarvitavad seda tuhka samuti igasugusteks võlumisteks, nagu seda soola. Mõned naised ei lähe, kui nad armulaualt tulevad, kohe majja, vaid esiteks lauta, kusevad seal selle jaoks valmis pandud anumasse ja piserdavad uriiniga kõiki loomi. Pühapäeval, kui

armulauale minnakse, puistatakse põrandale kuuseoksi, mis alles esmaspäeva õhtul välja pühitakse ja lambalauta viiakse, et lambad sigiks. Kui nõidadel pole loitsud, millega nad arstivad, armulaual olles altari ees meeles, siis ei mõju need hiljem enam (V, SjWied, LGr LXXXIV).

Mõned võtvat soola närtsuga pihile kaasa, siis see sool on õnnistatud (*sveitöd* < lt. *svētīt* 'segnen, heiligen', ME); see tuuakse koju ja raputatakse oma vilja pääle põllule, rukkile või süüakse ära, aga see on patt, see pole hää (Kr).

Kui minnakse "paatrite pääle", siis vaja vaadata papile jalgade pääle, et hirmu ei oleks; kui aga vaadatakse papile silmi, siis hakkab hirm ja ei saa midagi ära ütelda, s.t. pihtida (V).

Kui lauarahvas on altari ees ja küünal altaril kustub ära, siis keegi lauarahvast sureb varsti; kustub küünal meeste pool, siis sureb meesterahvas, kustub naiste pool, siis sureb naisterahvas (Kr).

Kirikus jumalaleiva saamisel või laulatamisel valvatagu, kust poolt kustub küünal enne, kas naiste või meeste poolt: säält poolt sureb enne noorpaarist või lauarahvast keegi (Kr). Seda ennet usuti väga ja jutustati mitmeid näiteid, et "alati" oluvad just nõnda. Viimasel Koštrög-küla laualevõtul (1923) kustund küünal ranna pool, – ja kogu küla ennustas ja ootaski mõne naise surma Matsalust.

Kui vanarahvas läks "suurele laadale" ~ "jumalaleiba võtma" ~ "pihi juurde", siis seoti põll ette, sellepärast et Päästja ka on olnud põllega, kui ta on jagand püha õhtusöömaaega (*vakriid* < lt. *vakariņi* 'Abendmahlzeit', ME). Kui "laadalised" tulid koju, siis süüdati küündlatuli põlema ja peeti paatreid, lauldi ja loeti. Lastele seoti "laadapõll" (*lõtõ-krizdag*) pähe, et lapsest saaks hää "laadalemineja" (Kr).

Pihi juurde minemist kutsutakse suureks laadaks kah. Muu laada [s.t. kirikuskäigu] puhul tehti kah nõndasama, aga pihi juurest tulles pandi käsi lapse pää pääle ja öeldi: "Säh, sinule kah laata!" (Kr).

Luterlasil vanasti naised pole läind enne ristseid mitte kuhugi külla. Oma talust ta pole välja läind teede pääle, see oleks halb lapsele: pahad vaimud pääsevad ju enne ristseid [s.t. nimetu] lapse juurde. Armulauale naine ka ei läind, enne kui laps sai ristitud (Kr).

Vanad kutsuvad paljud viimaks papi enda manu armuleiba andma enne surma; mõni tellib veel ööselgi välja ja papp tuleb kah. Neil, kellel patud olevat antud juba andeks, neil olevat kergem surra; need, kellel kõiki patte polevat veel antud andeks, need pidavat vaevlema kauem (V).

Kui inimene on suremisel haige ja kui siis papp tuleb talle armuleiba andma, siis kui haige on selle viina ära joond, kui siis temal põsed lähevad punetama, siis ta veel ei sure (V).

Riiga sõites, olgu maad või merd pidi, käidi eelmisel pühapäeval alati pihtil (*bikt' jūr*), s.t. armulaual (Ir < Ii, Lnb 998).

Ühes muinasjutus (Mt. 461) tüdruk otsib uinuval kuradil pääd ja kisub selle jõusulgi välja; ärkavale kuradile ta jutustab oma unenäo pähe mõldritütre haigusest, millele vastab kurat: "Sa rumal, kui ta sai leeritatud, siis temal kukkus see armuleib suust välja, ja sääl oli suur kärnkonn, ja see võttis ära. Ja kui see armuleib saab mustaks, siis ta sureb. Ja see on kärnkonna suus, sääl kahe telliskivi vahel, altari ees. Kui nad võtaksid ära ja annaksid sellele neiule, siis ta oleks kohe terve" (Pr, Ket 110: 42).

VANAEMA ÖNNISTAB LAUALEMINEJAJID

Vanasti ju jumalasõna mitte midagi ei teatud. Noh, ja siis poeg asutand pihile minema ja kutsund vanaema saatma. (Ema jumalast midagi pole teadnud ega suurt uskund.) Ta tulnud ahju päält maha ja ütelnud: "Kõss, kass oma kõverate jalgadega! Sulane on sinu lapsed ära vaevand! Nüüd te võite minna jumala abiga!" Vaat kass sattund vanaemale jalgade alla, kui ta ahju päält maha ronind, ja sellepärast ta siis kõnelnud enne kassiga. (Sellest olevat jäändki naljaütlus laualeminejate kohta "kõss, kass kõverjalg!" jne.). – Kr 329.

LOOMAD PATTE PIHTIMAS (Mt. 20 A + 31)

Perenaine ajand vana kassi minema. See kohand jänese ja seletand, ta minevat patte pihtima ehk "kaebama" (*patidi kaibōm*) jumalale. Jänese vastand: "Mul on kah palju patte" ja läind ühes. Samuti tulnud kaasa karu ja hunt patte kaebama. Jõudnud augu manu, üle mille seisnud purre. Kass seletand: "Siin on see koht, kus patte tuleb ütelda. Kel on vähe patte, see pääseb purdest üle; kel on palju patte, selle jumal kisub auku." Kass ise läind üle. Hüband jänese –

kukkund auku. Karu läind aeglaselt – kukkund kah auku, samuti hunt.

Kolmekesi nad patused olnud augus ja hakand süüa tahtma. Hunt soovitand süüa esimesena selle, kel on kõige peenem hää. Hakand laulma – söönd jänese. Tulnud jälle nälg. Hunt soovitand süüa selle, kel on kõige jämedam hää. Karul olnud jämedam – ja hunt murdnud karu. Söönd ära, jälle tulnud nälg. Siis hunt üksinda ulund augus. Augu veerele tulnud vana sokk, hunt kutsund teda sisse: sääl augus olevat nii hää, et kogu oma eluea ta elanuvat sääl augus. Sokk hüband sisse. Hunt õpetand teda enda ees seisma, hüband soku sarvele ja pääsnud august, parastand veel järele: “Nii ju läheb lollil.” Ise joosnud metsa. Sokk surnud nälja kätte auku – olnud niisiis suurim patune. – V [208’]¹

Pihi kõrval katolikuajast elujõulisena on jätkund paast = *past* (lvÜ). Juba Alho noteerib, et paastuajaks mõnigi liivlane jätab lihavõtmise maha kuni lihavõtmise (LK 53). Paastuaeg = *past-ājga* (lvL) ~ *past-ājga* (lvI) või suur-paast = *sūr-past* (lvÜ) tõlgitseb tavaliselt lihavõtte-eelset paastumist. Seda aega poolitab liivi rahvatraditsioon katoliiklik pool-paast = *puol-past* (L, Kr, Pr), milline päev ka kalendris olnud varem tähtpäevana noteeritud (L). Kui olnud poolepaastu õhtu (*puol-past rđōg*), siis pole tohtud tuld tuppa tuua, niisama nagu ka mitte madisepäeva õhtul; siis pidand tuleta magama mindama (L). Teiselt poolt seletatakse, et pool-paast tähendand kolme esimest paastunädalat; kui see lõpnud, siis aland taas teine pool-paast (L). Paastuajal vanarahvas veetnud õhtud vaikselt, pole tülitsetud ega lauldud ega tantsitud – nii pühaks peetud seda aega; poolest paastust hakatud pihil, *resp.* armulaual käima (Pr). Kultuurilooliselt iseloomustav on termin paastu hämarikuaja nimetamiseks ladinakeelse laensõnaga *past-vešprājga* (Sr, Kr, Pr, V vt. eespool § 256): siis talitatud loomad kõik juba enne päikese loojangut ära ja inimesed istund “piibli juures” (Pr). Kui rinnalaps enne esimest aastat sel ajal magab, siis ta suurest pärast tukub jumalateenistusel kirikus (Kr). Ja kui paastuõhtul vilistatakse, siis kutsutakse kuradit juurde – “nii vanarahvas kõneleb, kas see on tōsi või mitte, seda ma ei tea” (V). Muist paastuaegadest täpseid mälestusi enam säilund ei ole; reedese päeva seosest paastumismotiiviga oli

¹) Tõenäoliselt jutustaja oli midagi sellist mõnest läti raamatust lugend.

juttu juba eespool (vt. § 256). Saarimaa märgib ebamääraselt, et paastu neljapäeval ja reedel pole tohtud riideid õmmelda.

Katoliiklikust messist vt. LRU III 46.

261. Katoliiklikust sümboolikast eriti elujõulisena on säilund risti-märgi tegemine ehk “risti heitmine” = *rišt ētami* (lvÜ), ka risti ettelöömine = *rišt jeddō-ra’bbōmi* (L, Sr, Kr, Pr) kaitseks kõige kurja vastu, mida eespool juba korduvalt on käsitletud (vt. näit. LRU II 60, 174) ja millele lisame siia veel näiteid:

RISTIMÄRK LIIVI USKUMUSIS

Kui leib on sõtkutud, siis tehakse sellised ristid pääle ja iga risti tegemisel imiteeritakse huultega suudlemist: siis leib kerkib hästi (Pr).

Kui leib on sõtkutud mõhus, siis tehakse kolm risti pääle, kuid mina teen neli risti: jumalale, pojale, vaimule ja iseendale, et leib hästi kerkiks – ja kerkib kah alati, kui teen ristid (V).

Kui lõigati leivapäts esimest korda katki, siis tehti pussiga rist (Pr).

Kui hakati minema tee pääle, siis vanad mehed tegid endale risti ette ja hobustele kah piitsaga (Kr). Kui hakatakse sõitma, siis tuleb teha jalaga rist ette hobusele, et hobune ei murraks jalga katki tee pääl (V). Veel praegu on selliseid inimesi, kes piitsaga teevad hobusele risti ette, kui hakkavad sõitma (L).

Kui kevadel merre mindi, paati merre lükati, siis tehti paadi ette kolm risti ja üle nende ristide lükati vette; siis võeti peoga liiva kaasa ja pandi taskusse, et alati merelt rannale saaks (L). Vanad kalamehed tegid iga kord, kui läksid merre, kas jalaga või pulgaga, kuidas sattus, paadile risti ette (Kr).

Meresõitjatel on selline usk: kui on vaga ilm ja kui siis vilistatakse, siis tuleb hää tuul. Vanul kalameestel taas on selline usk: kui tormiga ollakse meres ja kui tulevad lained, kolm lainet tulevad üksteise järele sellised suured, siis kutsutakse neid kordlaineteks (*reiznikad ~kõrdalist*); need on hingevõtjad, tulevad paisates ja raksudes, pärast neid jääb jälle mõneks ajaks vesi tasaseks. Noh, kui need kordlained (s.t. murdlained) tulevad, siis on vaja heita kolm korda käega rist neile pääle: siis nad kukuvad maha ja jäävad seisma, jäävad vähemaiks ja ei paisku enam nõnda pääle (Kr).

Kui lehmäl sünnib vasikas, kui minnakse siis lauta ja leitakse vasikas, siis tehakse kura jalaga rist talle otsale: siis mitte üks halbust ei lähe talle juurde; selline vasikas, kel on punane või verine ots, see ei kõlba eluloomaks (Kr).

Kui pullid “ratsutavad” lehma, kui mõni inimene on nõnda ära nõidund, et lehmad aelevad pullidega, siis tuleb minna mõnd teed mööda, kuni leitakse mõni va köietükk; siis vaja võtta ja harutada ta üles; kolm väikest-väikest tükki tuleb panna leiva sisse, kui minnakse seda lehmale andma; siis tuleb võtta lehmalt kaela ümbert kinni kolm korda vastu päeva ja nõnda aeglaselt, et saadakse iga kord lugeda ära üheksast üheni; siis tuleb pahemalt poolt anda leib lehmale, et ta sööks selle ära; kui siis on sisse antud, siis “heidetakse” lehmale rist ette ja öeldakse: las jumal nüüd sind hoidku härgadest! (V).

Kui ehitatakse maja, siis tehakse katuseviilu sisse nn. varesterist = *karnõd-rišt* (Ir < Ii).

Mina umbarvu sugugi ei taha, mina tahan alati paarisarvu: mitte kunagi kolm risti, vaid neli (V).

Kui midagi ei teata enam, siis üteldakse: mitte risti ei tule kah enam meelde (L).

Kui tal ei tulnuks meelde risti ette heita, siis tal olnuks küll viimne ots käes (Ir 11 – vt. LRU II 63).

Sinine paber on täitsa hää roosi (*ruo•*) arstimiseks, kriidiga tehakse sellele riste (Pr).

Kuidas sammaspoolt (*sovabol'*) võidakse ära lõigata. – Võetakse pulk või odraiva ja tõmmatakse sellega ümber sammaspole vastu päeva, ühtlasi loetakse üheksast üheni tagurpidi; üheksa korda käiakse selle pulgaga ümber sammaspole ringi ja loetakse üheksa korda üheksast üheni; siis tehakse pulgaga kolm risti üle sammaspole, süljatakse ja visatakse pulk üle kura õla ära, see ongi kõik (Kr).

Karpa (*kārpa*) arstitakse ka nõnda: 1) kui saadakse varastada ära mõne ümberkäiva inimese kepp, nii et ta seda ei näe ega aima, siis lõigatakse kepile alumisse otsa kolm risti ja riivatakse (s.t. hõõrutakse) nende ristidega karpu, siis pannakse kepp salajas sinnasammasse tagasi, kust ta on võetud, ja minnakse ise kepi juurest ära, ei tohita enam selle kepi päale vaadata; 2) lõigatakse toores kartul korra lõhki ja lõigatakse mõlemale poolele kolm risti päale, nendega hõõrutakse karpu ja pannakse kartulapooled taas kokku, siis maetakse need räästa alla, kus vihma tilgub päale (L).

Kui vastsündind last esimest korda mähitakse, siis süljatakse ja tehakse rist ette (Kr).

Enne ristseid tuleb karta kurja, kes võib vahetada lapsed: halb asemele, hää ära. Kurja kaitseks hoiti tuli hälli juures, tehti rist hällile pääle (Kr). Vt. LRU II 179/80.

Kui laps haigutab, siis tehakse rist lapse suule ja öeldakse “Kristus Jees” (Kr).

Iga kord kuue nädalani, kui pestakse laps puhtaks ja tõmmatakse särk selga või mõni muu riie, siis tehakse rist särgile ja üteldakse “Kristus Jees, Kristus Jees”, siis süljatakse kolm korda – kõik kurja vastu kaitseks (Kr).

Lapse ristimisel lauldakse, tehakse rist lapsele pää pääle, mähitakse raamatuleht kah juurde, et laps oleks hää kirjamees (Pr).

Kui puusärk viiakse toast välja, siis keegi mees selle järele, kui surnu on viidud üle künnise, teeb pahema jalaga risti ja ajab (s.t. lööb) suure naela otse künnise manu põrmandusse kõvasti kinni, selleks et enam teisi nii ruttu ei sureks. Rist tehakse selle märgiks, et surnut viiakse ja maetakse (Kr).

Surnu matmisel pärast haua kinniajamist tehakse maa tasaseks ja vajutatakse labidaga veel kolm risti liiva pääle (V).

Nõid maeti männi alla ja tehti männile rist pääle (Kr, vt. LRU III 72).

Kui keegi sai surma mõne puu all, siis tehti sellele puule rist pääle, üksainus, mälestuseks (V).

Kuhu kohta inimene suri, sinna kohta puusse raiuti rist, kas üks või kolm, ja kus puud ei olnud, sinna pandi rist mullasse. Kes oli teind aga endale ise otsa, sellele risti ei pandud ja see maeti väljapoole surnuaid (L).

Üldse sinna kohta, kus inimene sureb, lõigatakse puu sisse rist (Pr).

Ristimärgi “heitmisest” äikese ajal vt. LRU I 54/5. Nn. “painajaristist” vt. LRU III 210.

Ristimärgi funktsioonidest liivi pulmakombestikus vt. VdL 359, 361, 362, 370, 377, 382, 405, 430, 435, 441, 463/4, (426), 468/9, (435). Ristimärgi tegemisest liha pääle vastlallaulus vt. VdL 210 (226: 3).

“HINGERIST” JA “HINGEKROSS”

Hingerist = *jeng-rišt* (lvÜ) on kahest punase lõngaga kinniseotud pulgast tehtud ristikene; see pannakse surnule rinna pääle kohe pärast pesemist (L).

Vanasti, kui suri keegi ära, siis tehti pulkadest rist, seoti see punase lõngaga kinni ja pandi puusärki surnule kah kaasa rindade pääle; seda kutsuti hingeristikks (L).

Peerust tehti väike valge rist, seoti punase lõngaga kinni ja pandi surnu rinnale (Kr).

Punasest lõngast tehti pisukene rist ja pandi surnu rinnale märkeks, et ta on ristitud inimene (V).

Pääle hingeristi antakse surnule kaasa raha. See raha pannakse peosse ja kutsutakse hingekrossiks = *jeng-groš* (lvÜ). Raha on siis vaja, kui surnu läheb taevasse, paradiisiaida, väravast sisse, siis on vaja anda raha Peetrile, kes värava man seisab, see muidu ei lase sisse. Hingekrossi ju kõik peavad endale tagavaraks ja üteldaksegi, kui mitte midagi enam ei ole: nüüd mitte hingekrossigi ei ole enam (Kr).

RIST HAUAL

Rist tehakse puust – kadakast, männist, tammest – või ka kivist (V).

Risti tehti kirve ja hөөvliga, tegi, kes aga mõistis. Rist pannakse pulkadega kokku, kaks pulka läbi, naeltega kah vahel (V). Kui puusärgi man laudu lüüakse naeltega kinni, siis surnul on raskem magada kui puupulkadega puusärgis; samuti on ristiga (V).

Rist pannakse pää poole otsa meil [liivlasil]; lätlased mujale ei pane kui ainult jalutsisse (V).

Meie matame, rist pää pool otsas sellepärast, et surnu on ristitud inimene, kuid “maamehed” (s.t. lätlased) panevad risti jalgu: niipea kui surnu viimispäeval tõuseb püsti, siis ta kohe haarab risti küljest kinni (Kr). See, kes viis risti surnuaiale, see püstitas tema kah sääl. Kes viib, see on, kuidas juhtub (V).

Vänta (= lt. Ventpils) pool kõik matuselised olevat pannud ristile raha, kopika või kaks, kuidas keegi, pärast seda, kui surnu oli maetud. Selle raha olevat siis sandid (s.t. kerjused, vaesed) ära võtnud, see on nende jaoks pandud (Kr).

Vöö või säärpael seoti iga risti külge, lapsele pandi mõni siidlint. See vöö oli kirju nelja värvi: punast, sinist, valget, rohelist – selline kirju (V).

Vanarahvas ju pärastpoolegi viis peaaegu iga aasta uue vöö ris-tile, kui mindi kalmistule (V).

Surnuaiast ristide päält toodi neid säärpaelu salajas koju ja kõr- vetati neist lehmadele koorerohkust (Kr).

On viidud küll ja pandud surnuaiale ka rooga – sedasama, mida ise on söödud. Pärast matust ka veel on viidud, alati pühadeks on ehitud rist ja viidud süüa (L).

Kooljaluud (*koll'õ-lū*) arstitakse surnuluuga (*miriin-lū*, vt. LRU II 1) ja ristiga: vajutatakse maidaluuga (*mājta-lū*) risti juures (V).

262. Pühitsetud vee ja tule kultusest katoliiklikus interpretat- sioonis näikse vähem jälgi säilund. Siiski kõneldakse “katoliku küün- last” (vt. LRU III 46), mis segatakse mõnikord surnuküünlaga (vt. näit. LRU II 180) ja millele omistatakse maagiliselt ülekantav arsti- võime. Muidu püha tulega küünla arvestamine piirdub päämiselt kirikliku ja perekondliku elu sündmustega.

Kiriklikku värvingut kannab ka järgmine uskumus: kui kaks tuld põlevad toas, siis ei tohi samausuline puhuda ära, kes on süüdand põlema; kes puhub samast usust [s.t. konfessioonist] ära, sellel ei ole õnne sel aastal; kui ei ole mitte kedagi teisest usust, siis küünlad põlevad kogu öö, kuni nad kustuvad ise ära; meie talus mõnikord on olnud mõni juut ööbimas, kes on kustutand tule ära; veel võib “kunstiga” puhuda tule ära: kui puhutakse tuli ära, siis minnakse teise tuppa, kus on pime, loetakse säääl “minu isa taevas” kolm korda läbi ja keerdakse kolm korda jalakandade pääl ümber (V). Paralleelselt seletatakse: kui kaks tuld põlevad ühes toas, siis ise ei tohi neid ära puhuda; kes seda teeb, see kuseb öösel aseme täis (Kr). Võõrsilt vähe kuulnud on motiiv inimrasvast tehtud küün- last, mis manab sellise une, et ei ärgata seni, kuni see põleb (Pr).

KÜÜNAL LIIVI USKUMUSIS

Katsutakse saada kirikus ülejäänud küünlajuppe, mida teised salaja vahetavad surnu juures põlenud küünla vastu, samuti püü- takse surnupesulappi saada; kel on need asjad kaasas ja veel teatud sõnu selle juurde oskab öelda, see võidab alati kohtus oma vastase, olgu tal õigus või mitte (V, SjWied, LGr LXXXIV).

Võib olla, et [lapse sünnitamise juures] keegi süütab küünla või teeb tuld, kuid kõik küll ei tee; öiti muidugi on tuli juures, päeval küll ei süüdata (Kr).

Iga öö põletati küünalt lapse hälli juures väikesel laual [kuus nädalat pärast sündi], et kuri vaim ei saaks juurde last vahetama (Kr).

Surnuküünalt (~katolikuküünalt), pärgelpaska ja väävlit pannakse segamini närtsusse ja seda suitsutatakse ristatsi hälli all: siis kuri ei saa juurde (L).

Uus kirikuõpetaja ("papp") sureb ruttu, kui ta esimese jutluse ajal küünal altaril kustub paremalt poolt (V).

Uue papi esimest korda "pühakotta toomisel" (s.t. ametisse õnnistamisel) vaadati ikka, kas kustub siis altaril paremat kätt küünal ära: sel papil tulevat siis selles kirikus lühike iga; nõnda tegelikult olevat ka alati juhtund (Kr).

PÜHITSETUD VESI

Ristimisvee vöormünder tõi [kirikusse] ja vöormünder viis tagasi kah [käärkambrisse], oli selline suur vasktaldrik; mis selle veega tehti, ei tea (Pr).

Ristimisvee tõi vöormünder taldrikuga, käterätt käe pääl. Seda vett ei tohtud igale poole ära valada, vaid teatud kohta (ei mäleta, kuhu just). Kui vöormünder valas vee maanteele, kui ta selline kaabakas oli, siis need lapsed said kah kaabakaiks, läksid "suurele teele" (Pr).

Ristimisvett peab lapsele silma kah lükatama. Vaderid, kes olid targemad, need tegid seda, et lapsed oleksid prisked, värsked ja et nad ei tukuks (Pr).

Kui sa saad õigeusuliste pühitsetud vees pääd pesta, siis pää ei valuta mitte kunagi (Kr).

Katoliku pühitsetud veest vt. LRU III 46.

263. Luterlikest usutalitusist näikse rahvatraditsiooni kõige enam kandund leeripüha ehk "sisseõnnistamis-püha(päev)" = *iesveitõb-piva* (-*pāva*) (lvÜ < lt. *iesvētīt* 'einsegnen, einweihen, konfirmieren', ME). Leerilapsi kutsutakse üldiselt läti laensõnaga õnnistuslasteks = *iesveitõb-lapst* ~*svētõm-lapst* (vrd. lt. *svētījums* 'Segen, Heiligtum'), kuid varem öeldud uued lapsed = *ūd-lapst* (Kr, V), uued lugejad = *ūd-lu'ggijid* (Pr, V) või lihtsalt lugejad = *lu'ggijid* (Kr),

kuna leeriskäimist kutsutud lugemas käimiseks (Kr, V). Mõnikord öeldud profaanselt “kirikumõisasse minemine” = *pāp-moizō lēmi* (Pr, Kr, Sr).

LEERIKOMBEID JA MEMORAATE

Lugema minnakse kolm nädalat (Kr, Pr).

Kõige enam see oli enne lihavõtteid. Ainult üks kord aastas sai sisse õnnistatud, paastuajal. Palmipuude-pühapäev oli ka sisseõnnistamispuha (Pr).

Poisid-tüdrukud käisid koos lugemas. Nad pidid katekismust ja piiblit lugusid õppima. Papp või köster olid õpetajad. Kui ei osand, ega sellepärast õnnistamata kah ei jäetud. Graba Nez (Ir) oli õige rumal tüdruk; kui tema käest küsiti, kes oli Jeesuse ema, siis ta vastas oma nime: “Nez!” Kõik hakkasid siis naerma (Pr).

Papp küsind leeritüdrukult, milline koht piiblis on ilusaim. – “Vaata, su mõrsja tuleb!” (Pr [274'] = Mt. 1841* C).

Sisseõnnistamispuhapäeva peetakse väga pühaks: siis ei minda külla, teise tallu, küündlatuli põleb, laudlina laotatakse lauale, peetakse paatreid, laudakse, loetakse [piiblit]; esmaspäeva hommikul kah veel peeti paatreid (Kr).

Sel hommikul, kui minnakse kodunt ära, leerilaps peab andma kõigile kätt, et antaks talle andeks. Öeldakse, et lepatakse ära: muidu ju jumal kah ei anna andeks patte. Nõndasama tehakse iga kord, kui minnakse “jumalalaua juurde”, s.t. armulauale (Pr).

Poisid-tüdrukud õnnistatakse kõik üheskoos. Nad istuvad omaette teistest ees – esimesed pingid on tehtud nende jaoks tühjaks “laadal”. Igasugu värvi riideid pandi selga, kõige enam oli musti kleite, kui ma käisin leeris [umb. 1900], valgeid oli kah ja muid, lilla kleitki oli; siis olid ju omakoetud riided (Pr).

“Uutel lugijail” olid väiksed suurrätid ümber ja põlled ees, suvel kah (Kr).

Käes olid neil raamatud – lauluraamatud kõigil, kes võis omale osta või kellele oli kingitud. Kel ei olnud, need lainasid. Lilli siin leerilastel mitte kunagi käes ma pole näind (Pr).

Kui minnakse “jumalalaua juurde”, s.t. armulauale, siis kodus enne süüa ei tohi, kuid leerilapsed võivad natuke kohvi juua: muidu nad nõrkevad ära (Pr).

Kui minnakse kirikumõisasse ja kui siis sisse õnnistatakse, kui minnakse altari juurde, siis sel hommikul vaja võtta raha ja panna

taskusse ja samuti üks suutäis leiba ja midagi ei tohi lainatud olla. Raha peab pandama sellepärast taskusse, et kogu eluaja oleks raha ja leiba niisama. Ja kui on lainatud raha või muud midagi, siis tuleb kah kogu eluea lainama minna. Sel hommikul ei tohita ka süüa, sest siis võib-olla tuleb altari juures tahtmine välja sitale minna. Ja kui tullakse altari juurest ära pärast sisseõnnistamist, siis peab kolm korda põlvitama, aga neljandat korda mitte (V).

Sisseõnnistamispäeval minnakse esimest korda jumalalaua juurde (s.t. armulauale). Siis vana Rus (Pr) pidas kodus paatreid, me elasime siis Rus-talus. Ma võtsin kirbu kinni, kuid Rus-perenaine ei luband mul kirpu tappa: esmakordselt jumalalaua juurde minnes ei tohi midagi tappa (Pr).

Ükskord Kuolka-külast üks leerilaps suri ära enne sisseõnnistamist. Siis papp õnnistas teda voodis tre-külas paar päeva enne sisseõnnistamispäeva. Papp läks tema juurde külla, kus ta siis korteris oli, ja õnnistas teda voodis enne surma ära (Pr).

Ükskord ma nägin, kuidas kaks baptistlast said õnnistatud ja ristitud ühel päeval: enne meid leerilapsi ristiti need kaks ära ilma vaderiteta ja siis nad õnnistati koos teistega luteri usku (Pr).

Seda peeti suureks auks, mida nooremalt keegi sai endale ristilapsi, nagu leeripäeval juba. Jutustaja enda ristiema ristind teda kah leeririideis (Pr).

Ma ise olin 19 1/2 aastane, kui sündis esimene tütar, mõnel on 18-aastaselt kah. Meie külas on üks naine, kes polnud veel armulauale saand, kui läind kirikumõisasse [leeri] rasedana ja oli siis sünnitand 17-aastaselt (Pr).

Maal (s.t. lätlaste juures) üks poiss oli magatand tüdruku ja see oli abiellund siis 16-aastaselt ilma leeritamata. Papiseaduse järele ei olnud õigust laulatada enne kui 18-aastaselt. Kui sai 16 aastat täis, siis võis vähehaaval pääle hakata (Pr).

Leeritamata tüdrukust vt. veel LRU III 173.

“KUS ON NEITSI AU?” (Mt. 1542*)

Ükskord papp võttis lapsi leeri (“lugemise juurde”), poisid ja tüdrukud mõlemad kõik koos. Kui ta laskis nüüd [neid] laupäeval koju, siis ta ütles: “Lapsed, kui teil mõni viga on, kui te ei saa aru, siis tulge minu juurde, ma teile seletan, kuidas see asi on.” Nüüd ühel tüdrukul kasvand karvad. Ta läind kohe papi juurde ja see küsind: “Mis sa ütled hääd?” Tüdruk ütelnud: “Armas papp, mul kasvavad

karvad – ei tea, kui ma ei jää loomaks?” Papp ütles: “Mu laps, see on sinu eluea lamp.” Tüdruk ütles: “Sellepärast ka külapoiss pani eile õhtul oma tahi sinna sisse.” Papp ütles: “Minu laps, siis sa oled oma au kaotand!” Tüdruk ütles papile: “Kuidas minu au on ligidal perse juures?!” – Kl 8.

264. Kiriklike usutalituste ja kalendriga määratud pühade kristliku tähistamise kõrval kõige enam ristiusu vormiline mõju annab end tunda inimelu suuremate tähtpäevade pühitsemisel. Liivi vastavat kombestikku sünni ja ristsete, abiellumise ja pulmade kui ka surma ja matuste puhul olen saand vahepeäl juba avaldada süstemaatseis saksakeelseis ülevaateis¹, mispärast ma neid kombeid ei hakka siin enam uuesti refereerima kogu ulatuses. Ometi avaldan siin täiendina käsikirja, mille andis mulle kopeerida Riia linna raamatukogu juhataja dr. N. Busch. Käsikirja näikse koostand algselt küllap vist akadeemik Sjögreni soovil liivi tollaegne Piza koolmeister Prinz ja lätikeelse originaali on tõlkind saksa keelde tollaegne Pope pastor Kawell. Käsikirja praegusest leiupaigast ei ole mul aimugi, kuid kristliku rahvatraditsiooni peegeldajana ta on oma üksikasjus niivõrd iseloomustav, et avaldan teksti tervikuna.

MATUSEKOMBED

Pope kihelkonnas Piseni (Piza) külas.

Üles kirjutanud rannavanem Prinz.

Saatnud pastor Kawell.

Igaüks teab, et ta valuga sünnitatult ellu astub ning surres ka valuga sellest ilmast lahkub. Inimest, kes on haige või tunneb oma surmatundi lähenemas, hooldavad tema ligimesed nii hästi kui võimalik. Ka naabrid ja sõbrad tulevad surijat vaatama ning laulavad talle lauluraamatust, et paremini tema aega veeta. Haigelt küsitakse, kas ta tahab veel midagi süüa, ning juhul, kui tal on mingi soov, täidetakse see isegi siis, kui see talle kahjulikult võiks mõjuda.

---

¹) O. Loorits, Die Geburt und der Tod in der livischen Volksüberlieferung (VGEG XXVI 1932, 131–200); lisaks vt. SjWied, LGr LXXXII – LXXXIV; V. Alho, LK 47. Liivi abiellumis- ja pulmakombeid vt. O. Loorits, Volkslieder der Liven (VGEG XXVIII, 1936); SjWied, LGr LXXVIII – LXXXII; V. Alho, LK 40–45.

Kui tegemist on vanema inimesega, tehakse talle ase sooja kohta – ahju peale; lapsi ja imikuid ahju peale ei panda, nemad jäetakse hälli või ema voodisse, kus nende eest hoolitsetakse samuti kui vanadegi eest. Haige kõrvale toolile asetatakse kruus veega, et ta saaks janu kustutada. Kui haige kaotab teadvuse või ei jaksa enam ise toitu ega jooki võtta, niisutavad teised tema huuli ja keelt külma veega, lastes lapist vett keelele niriseda.

Vanemad inimesed ja leeriskäinud, kes tunnevad, et hakkab saabama aeg siit ilmast lahkuda, paluvad tihti pastori enda juurde armulauda andma, et jumalaga lepitust leida. Pastorile on kombeks sellise külastuse eest maksta rubla või anda vastav kingitus (*ziedō 'ōis*). – Rubla peab olema hõbedast, kui aga hõberubla pole, peab leppima paberrubla. Veel suuremat õnnistust toovaks peetakse seda, kui hõberubla on surija enda omandus ning surijal on veel jõudu seda oma käega pastorile ulatada. Muidugi ei ole igatühel hõberubla – seetõttu jätab nii mõnigi pastori kutsumata ja lahkub siit ilmast õnnistamata.

Kui surija on lahkunud, vajutatakse tal silmad ja suu kinni, asetatakse käed rinnale risti ning pannakse ta asemele selili. Siis kogunevad kõik kokku, laulavad lahkumislaulu ning loevad enamasti vana lauluraamatu 174. leheküljelt palve (Lahku nüüd, sa kallis Jumala laps jne.). Kui mälestamine on lõpetatud, võetakse surnul vanad riided seljast ja pestakse teda soojendatud leige vee ja seebiga. – Kuna inimesed surevad tihti öösiti, on hommikul esimeseks ülesandeks teatada kirikuteenrile kellahelistamise asjus. Kellamees saab kellalöömise eest kolm kopikat. Vanadele inimestele ja leeritatutele helistatakse kahte kella, neile, kes pole leeris käinud, lüüakse ainult ühte kella ning ristimata inimestele ei lööda üldse.

Siis riietatakse surnu valgesse, selga pannakse valge särk ja jalga valged sukad, pähe valge müts ja kätte valged kindad, ka nägu kaetakse valge puhta rätikesega ning kõige lõpuks mähitakse ta valgesse linasse. Nüüd tehakse peergudest väike ristike, mis seotakse punase niidiga kokku ja pannakse surnu paljale rinnale, et kurjal tema üle võimu poleks – seda nimetatakse hingeristikks (*jeng-rišt*) – ning seejärel, kui kirst on valmis, pannakse surnu kirstu ning lauldakse veel üks laul (enamasti üks salm laulust nr. 509: See on mu kodu igavesti). Kui kirst veel valmis ei ole, asetatakse surnukeha laiale lavatsile, sel juhul aga ei laulda laulu nr. 509, kuna igavikukodu – kirstu, veel pole, vaid kaheksandat salmi laulust nr. 405 (Nüüd juhi mind, kallis Jeesus), loetakse ka meieisapalve. –

Seejärel kantakse surnu, kas kirstus või lavatsil, majast välja aita või mõnda muusse ruumi, kuhu ta jääb kuni matuseni, loetakse meieisapalve ja jäetakse raamat (enamasti lauluraamat) kirstukaanele. Siis lähevad kokkutulnud majja tagasi ning sellesse kohta, kus surnut pesti, lüüakse põrandasse nael, et samast suguvõsast või samast majast niipea enam rohkem keegi ei sureks. Seejärel jäävad kodused või kui hulgas on külalisi (naabreid), siis ka nemad veel mõneks ajaks kokku, et matuse korraldamise üle aru pidada, kui suurelt ja millal matus teha jne.

Tavaliselt on matus pühapäeval, selleks palutakse kohale matusevanem (*Behruwezzakais* – matusevanem läti k., vana ortograafia) või teise nimega lugija, eespalvetaja, kes tunneb hästi raamatut. Ta saabub laupäevaõhtul – matuse eelõhtul – enne päikeseloojangut. Võiks arvata, et kutsutu on kiriku vöörmünder, aga kaugel sellest, meie rannakogudusel on kolm kiriku vöörmündrit, kuid ükski neist ei tunne nii palju raamatut, et oleks võimeline matust pidama. Esmalt peab matusevanem koos kodakondsetega kirstu juures mälestusteenistuse (*pātarus*), lauldakse (näiteks nr. 474: Muretult head ööd, või nr. 507: Tee on mu jalge all), seejärel loeb matusevanem matuseraamatust (*“līku grāmata”*) sobiva palve. Varasematel aegadel, kui matuseraamatut veel polnud, loeti suvaline palve lauluraamatust või laul vanast lauluraamatust, enamasti laul nr. 488 (Meie isa Jumal sa...). Lauldakse ka kolm salmi laulust “Õnnista ja hoia”. Siis viiakse surnukeha majja, sest öösel on kombeks tema juures valvata. Kirst asetatakse pingile või toolidele, aga jälgitakse, et jalad jääksid alati ukse poole, üle kirstu tõmmatakse valge lina (kangas), samuti süüdatakse kirstul küünal. Kellel on, võivad süüdata ka rohkem, näiteks kaks kuni neli küünalt. Lauluraamat pannakse kirstukaanele. Kui kõik on valmis, lähevad kodakondsed sauna, sest matuse eelõhtul on kombeks sauna kütta. Kui matusevanem elab lähedal, käib ta oma kodus saunas ning tuleb hiljem tagasi.

Siis kogunevad kokku matusekülalised, kes matusekorraldaja korralduse järgi linaga kaetud laua taha istuvad. Laual on tuli, millest külalised saavad oma piipe süüdata, kuna seda peetakse pühaks tuleks. Mehed istuvad enamasti seljaga laua poole, justnagu vähe häbenenedes. Naisi seevastu võetakse vastu teisel pool lauda või toa otsas, kus nad kogunevad ümber ahju. Naised tulevad harva tühjade kätega, nii mõnigi toob küpsetisi, võid. Mõni toob küünla, kuid enamasti tuuakse siiski midagi söödavat. Kui on napsi, pakutakse

seda igale saabujale. Kui rahvast on juba kogunenud, veedetakse aega piibu suitsetamise ja vestlemisega, kuni kõik kodakondsed on saunast tagasi jõudnud.

Siis tuuakse õhtusöök lauale, supp liha ja kartulitega. Matusevanemat (*bēres wecakais* – läti k., vana ortograafia), nagu teda nimetatakse, palutakse laua otsa istuda, tema õlule langeb nüüd kogu matuse vaimulik juhtimine. Nüüd kästakse naistel laua äärde istuda – esmalt taluperenaised, kelle hulgast kõige rikkamad istuvad matusevanemale lähemale ning vaesemad ja vähem austusväärased laua kaugemasse otsa. Mehed istuvad laua teise äärde, jällegi austusväärsemad matusevanemale lähemale. Kui igaüks on talle määratud koha leidnud, tõusevad matusevanem ning tema järel kõik kohalviibijad ning loetakse söögipalve. Võidakse laulda ka laulusalm, näiteks nr. 588 (Laske meid taevariigis istuda jne.) ning kõik laulavad ja palvetavad kaasa. Pärast palvet istutakse uuesti ning kui on napsi, joob matusevanem esimesena sellest lonksu (napsipudel on matusevanema juures ning tema käsutada) ning ulatab pudeli edasi enda kõrval istujale. Pudel ulatatakse ringi päripäeva, nii et vahel algab pudeli liikumine ka naistest. Kedagi ei sunnita jooma, pudel käib käest kätte, kuni jõuab matusevanemani tagasi, kes asetab selle enda ette. Seejärel alustatakse söömist. Pärast sööki loetakse vaid harva palvet, kuna kõik ei lõpeta söömist korraga; kellel kõht täis saab, see tõuseb ja tema kohale istub keegi teine.

Kui kõigil on kõht täis ja laud koristatud, kulub veel mõnda aega jutustamiseks ja piibu suitsetamiseks, kuni matusevanem kutsub õhtupalvusele. Lauldakse mõni õhtulaul, näiteks 610 või 600 – õhtupalveks lauldakse alati kaks laulu, neist teise teemaks on alati kas surm või haud, nagu matuse puhul sobilik. Osa rahvast, rohkem noored inimesed ja surnu omaksed, seisavad kiristu ümber.

Pärast õhtupalvust vesteldakse veel ja suitsetatakse piipu. Seejärel kutsub eespalvetaja üles laulma ning siis lauldakse katkestamatult südaööni, nii matuse- kui muid laule. Kui südaöö on kätte jõudnud, tehakse väike puhkepaus ja süüakse öösist söögikorda, ainult külma toitu, keedetud või praetud liha, keedetud või praetud kala, võid, rukkileiba, küpsetisi (need on küpsetatud kolmekihiliselt, alumise kihi tainas on jämedast rukkijahust, keskmine kiht võib olla erinev, vastavalt võimalustele rukki- või nisujahust, odra- jahust või kartulitest, ülemine kiht on enamasti koore või muna- kollasega kastetud). Kui majas on õlut, pannakse seda ka lauale, kui õlut pole, lepitakse veega.

Kui kõik on küllalt süüanud ning leib, s.t. toit on laualt ära koristatud, kogunetakse jälle laulma ning lauldakse nii kaua, kui jaksu jätkub. Muidugi hakkab inimesi vastu hommikut uni vaevama ja laul läheb tuhmimaks (vaiksemaks). Igaüks suigatab seal, kus koha leiab, sest matusekülalistele ei tehta magamisasemeid – vahel jäädakse ka terveks ööks ärkvele – seetõttu vajutakse magama, kuhu võimalik. Vahel juhtub ka seda, et lauljad saavad naerda, kui mõni magajatest, kes on tublisti kõhu täis süüanud, hakkab äkki haigutama või norskama. Tubli matusevanem tahaks küll kogu ööks üles jääda, aga pikki sügis- ja talveöid pole võimalik vastu pidada, seetõttu vajub temagi laua najale ja uinub.

Niipea aga, kui hommik koidab, on ta esimesena üleval ja ajab ka teised üles. Kui kõik on jälle jalul, toovad tüdrukud tuppä ämbritäie külma vett, milles külalised silmi pesevad ning end seejärel rätikuga kuivatavad. Kui kõigil saavad silmad pestud ja on napsi, mida pakkuda, peetakse, nagu nad ise seda nimetavad, väike hommikusöök, mille käigus igaüks saab suutäie napsi. Siis kutsub matusevanem kõik hommikupalvusele, mille käigus lauldakse jälle kaks laulu – esimene on hommikulaul, teine surma- või matuselaul. Seejärel palvetatakse läbi kõik hommikupalved ning loetakse matuseraamatust sobiv lõik.

Kui palvus on läbi, tuuakse lauale hommikusöök. Kui aega jääb, antakse värskelt keedetut, kui aega on vähe, antakse külma toitu nagu ööselgi. Kui antakse keedetud toitu, on selleks tihti nuudlisupp (muidugi vaid rikkamate inimeste juures, vaesemad annavad hommikusöögiks seda, mis on – enamasti hapukapsasuppi või ka ainult kartuleid). Nuudlid tehakse peenest jahust, need on õhukesed laastud (nagu hapendamata leib juutidel), mis kergelt küpsetatakse ja seejärel magusas piimas keedetakse; kui piima on vähe, lisatakse vett.

Kui hommikusöök on söödud, valmistatakse surnuaeda minekuks. Eespalvetaja tegeleb oma kohustustega, valib laulud välja, mida surnu saatmisel lauldakse, ning otsib raamatust sobiva matusekõne. Ülejäänud vaatavad, et surnukehaga kõik korras oleks. Omaksed nutavad ja jätavad surnuga viimast korda hüvasti, seejärel naelutatakse kirst kinni. Kui lahkunu oli noormees või neiu, kaunistatakse rist: selle ümber seotakse siidpael või kinnitatakse selle külge paberist või värvitud laastudest rosette, paelu jms. Muidugi ei ole võimalik põhjalikku kaunistust valmistada lühikeste hommikutundide jooksul. Noored tüdrukud töötavad selle kallal terve

öö. Kui kohalviibijate hulgas on keegi, kes oskab nikerdada, võidakse surnu nimi ristile nikerdada. Ka kaks kuni kolm väikest kuu-sekest kaunistatakse paeltega; tüdrukud võtavad need kaasa ja torkavad armastuse märgina hauakünkasse. Vanadele inimestele ja hallpeadele ei valmistata tavaliselt mingit kaunistust, äärmisel juhul seotakse punutud või kootud sukapael risti ümber ja naelutatakse selle külge kinni.

Kui matusevanem on laulud välja valinud ja ettevalmistustega oma vaimulikuks tööks valmis saanud, tõusevad kõik püsti (mõnel pool jäädakse siiski ka istuma) ja peavad viimase palvuse või lahkumispalve. Niipea, kui viimane jumalateenistus algab, rakendavad noormehed hobused vankri või ree ette (spetsiaalset surnuvankrit pole). Hobused kaetakse valge linaga, nende otsmikukarvad, lakad ja sabad punutakse igaüks kolmesalgulisse palmikusse, punumisel kasutatakse punast lõnga. Noorte inimeste matusel pannakse kirstu peal olevate valgete linade ja hobuseid katvate linade peale veel (ostetud) kirjud rätid. Lahkumispalvusel lauldakse laule, näiteks nr. 474 (Muretult head ööd) ja 507 (Tee on mu jalge all), loetakse surnule sobiv lahkumiskõne, lauldakse õnnistus ning palvetatakse meieisapalve – ning siis on kõik valmis.

Kandjad astuvad kirstu juurde ja kannavad selle käterättidega majast välja; kui lahkunu on noormees või neiu, on kandjateks enamasti noormehed; kui lahkunu on vana, kannavad suguvõsasse või sõpruskonda kuuluvad mehed. Risti kannab enamasti ristiisa; risti külge on kinnitatud paar kindaid, mis jäävad sinna seni, kuni rist on oma kohale pandud ja hauaküngas tasandatud, siis võtab ristikandja kindad ära ja võib need tasuks kandmise eest endale jätta. Niipea, kui kirstukandjad liikuma hakkavad – risti kantakse kirstu ees, – alustab eespalvetaja lahkumissalmide laulmist, näiteks nr. 415 salm nr. 8 või nr. 482 salm 4 või nr. 69 salmid 5–6 ja nr. 79 salmid 2–6. Nii minnakse lauldes majast välja ning pannakse kirst vankrile või reele. Niipea, kui kirst on välja kantud, kustutatakse kirstukaanel põlenud küünal ja tõmmatakse selle suitsujuga ukse suunas surnule järele: sellega loodetakse, et samal aastal keegi enam majas ei sure; kui aga suits toa poole keerdub, on see märgiks, et samas majas sureb peatselt veel keegi. Kui surnuvankrit vedavad hobused maja ukse ette hunniku lasevad, on seegi märgiks, et samas majas on varsti jälle matused. Kui hauaservast on liiva alla varisenud, näitab ka see, et varsti on uus surnu majas, kui varisemisjäljed on paremal poolel, on järgmiseks surijaks mees, kui vasakul, siis naine.

Kui leinajad on jälle kokku kogunenud, hakkab ristikandja ees minema, järgnevad surnuvanker ja leinajad. Kui matuserong liikuma hakkab, alustab matusevanem laulmist ning lauldes lahkutakse õuest. Hea matusevanem hoolitseb selle eest, et kogu matuse-tee ajal lauldaks. Surnuaia väravani jõudes peatutakse, kirstukandjad tõstavad kirstu vankrilt ning ristikandjaga kõige ees minnakse väravast sisse hauani. Väravast sisenedes lauldakse tihti salme, mis surnule sobivad, vanadele inimestele nr. 156, salmid 13 ja 14, noortele nr. 500 ja 516 salm 6. Haua kohale on asetatud risti kaks latti, millele nüüd kirst pannakse.

Eespalvetaja jääb surnu jalgade juurde; varasematel aegadel, kui matuseraamatut veel polnud, seisis lugija pea pool ja luges laulu nr. 90, kui matusejutlusi trükkima hakati ja need laiemalt levisid, hakkas lugija seisma jalgade pool ja luges surnule otse silmadesse (näkku) nagu pastor kantslist kogudusele. Teistes külates kauge- mal (näiteks Discheenes) peetakse ka jumalateenistust kabelis, eriti suvel; seal istuvad leinajad maas ja kuulavad jutlust; seal on ka väike lauake, millele saab jutluseraamatu asetada. Kui sissejuhatavad salmid on lauldud, lauldakse jutlusega sobiv laul, siis järgneb jutlus, kirst lastakse hauda, sellele visatakse järele kolm peotäit mulda. Seejärel lauldakse laul nr 503 või mõni teine, mille ajal kühveldatakse haud täis. Rist pannakse haua jalutsisse, lootes, et kunagi ülestõusmise ajal tõuseb kõige enne pea ning rist annab tuge hauast tõusmisel. Hauakaevajad teevad valmis hauale labidaga kolm ristimärki ning latid, millel kirst asetseb, pannakse hauakünka taha, nii et jämedamad otsad jäävad surnu pea poole. Nii lähedasemad omaksed kui ka kõik teised viskavad armumärgina kolm peotäit mulda kirstule (hauakünkale). Väline tegevus on seega lõppenud. Hauakaevajad panevad labidad maha ja kõik võtavad mütsid peast, ka sügisel ja talvel suure külmaga. Lauldakse õn- nistust ja loetakse meieisapalvet. Sellega on nii vaimne kui maine töö lõppenud.

Lahkutakse surnuaiast ning kogunetakse veel kord leinamajja, kus veedetakse aega ja mängitakse kaarte, kuni valmib viimane söömaaeg, mida nimetatakse *di•-ē diens* (suur söömaaeg): pada kooritud kartulite ja lihaga, teiseks toiduks peenest jahust puder. Muidugi istutakse ümber laua samas järjekorras kui teiste söögikordade puhul – naised tagumise (seinapoolse), mehed eesmise lauaserva ääres. Kui kõigil on kõhud täis, tõustakse püsti ja matusevanem peab veel lühikese lauapalve. Lauldakse nr. 581 5. salmi ning min-

nakse koju. Kui matuseküpsetistest on veel midagi järele, saab iga naine või lähem sugulane ühe “*rausi*” või “*kukulite*” kaasa. Meestel topitakse piibud värskelt täis, mis veel kohapeal tühjaks suitsetatakse, ning kui veel on, siis antakse napsi teeleminekuks.

Kui lahkunu oli poissmees või neiu ja omaksed saavad seda endale lubada, kutsutakse moosekandid ning noormehed ja neiud, kes end hilise õhtuni või kauemgi löbustavad ja tantsivad. – Öeldakse: “Kui ta oleks edasi elanud, oleks ta veel pulmi pidanud; kuna see polnud nii määratud, peab neid matuste ajal pidama.”

Järelmärkus. – Ülal sai mainitud, et on kombeks selle koha peal nael tala sisse lüüa, kus surnut pesti, et samas majas niipea rohkem inimesi ei sureks. Teisal öeldakse: kes üle selle koha läheb, sellel hakkavad jalad valutama, sellepärast tuleb nael põrandasse lüüa.

Prinz ütleb: peaaegu igas peres peetakse matuseid erinevalt, on eri moodsid tavad ja ebausud; seal, kus on vanu inimesi, on rohkem ebausku ja vanu kombeid.

Üks vaene mees suri ära, lesk ja kolm last jäid järele. Kui matusevanem ennast lahkumispalvuseks ette valmistas, pandi taldrik soola ja leivapätsiga lauale, et lesel ja lastel sellest puudust ei tuleks.

264 A. Liivi rikkalikust ja tugevasti kristianiseeritud pulmakombestikust olgu nihutatud siin esile ainult märkus 19. sajandi keskelt, mis tabavalt näitab, kuidas kristliku vööba all siiski elujõulistena on suutnud püsida koguni vanad paganlikud ohverdamised.

Siin ja seal leidub veel mõningaid erilisi kombeid. Nii viskab pruut pühapäevahommikul sõidul laulatusele tükikese oma paelast paa-dile või sillale. Kui ta laulatuselt tuleb, siis riputab ta hobusele, kellega ta sõidab või kellel ratsutab, paari kindaid, samuti nagu sellele, kellega peigmees koju tuleb. Kui pruut on rikkast perest, siis kingib ta ka hobusetallis paari kindaid, samuti kui lehmalaudas, lambalaudas, saunas, ja paneb käsikivile sõrmuse; kui ta on vaene, siis annab ta selle asemele tükikese paelast või mõned värvimata lõngad. Pulmadejärgse nädala ei tohtinud noor naine jalga oma maja õuest välja viia. Seejärel järgmisel pühapäeval ta peab kirikusse minema, ja kui ta seal tagasi tuleb, siis peetakse järelpulg, kuhu tema vanemad ja väike seltskond kokku tulevad (V, SjWied, LGr LXXXI).

265. Kiriku organisatoorsest küljest liivi rahvapärimumused ei tea midagi peale jagunemise konfessioonidesse (vrd. LRU I 10),¹ tume tunnukse ettekujutus ka vaimulikust seisusest. Koguni sellised suurused nagu piiskop = *biskap* (lvÜ) või praost = *prāvest ~prōvest* (lvÜ) *~pro'upst* (Ir) on tuttavad ainult nimepidi, kuna näit. sinodist või konsistooriumist tavaliselt ei olda üldse teadlikud. Kogudust tõlgitseb lätikeelne *dro'udz* (< lt. *draudze* 'Gemeinde', ME), omakeelne *ustōb ~ustōm* on üsna ebarahvapärane, samuti nagu kunstlikult kombineeritud *lōt-ku'b* (Ir). Tavaliselt määritletakse kogudusse kuuluvust ainult kirikunime järele: lääne-liivi külad on "Puojp pjerast", s.t. Popeni (lt. Pope) kiriku päralt ühes kohaliku abikirikuga Piza külas, ida-liivlased olid varem "Duonig pjerast", s.t. kuulusid Dondangeni (lt. Dundaga) koguduse alla ja on hiljem iseisvund Ire koguduseks ühes abikirikuga Kuolka külas. Sageli mõeldakse koguduse all ainult kirikulisi: kui jumalateenistus on lõpetatud, siis kogudus läheb kirikust välja (Ir).

Ire külas asub ainuke ranniku pastoraat ehk "papimõisa" *pāp-moizōd* (lvÜ). Kirikut tõlgitseb omakeelne pühakoda = *piva-koda* (lvÜ), kabeli-terminit rahvakeel ei tunne. Alles uus neologism on palvemaja = *pōlandōks-koda ~pōlamiz-koda* (Sr, Ir). Nimepidi tuttav on klooster = *kloustōr* (lvÜ), kuid midagi konkreetsemat sellest ei teata (vt. VdL 312, 331); Alšvanga kloostri vt. LRU III 46. Munk = *mūk* (lvÜ) on mandund tõlgitsema tummalt vaikivat inimest: ta seisab nagu muuk (Sr, Kr, Pr). Kirikuõpetajat väljendab liivis vana vene laensõna papp = *pāp* (lvÜ); õigeusu preestrit kutsutakse vene-papiks = *krievō pāp* (lvÜ); katoliku papist vt. näit. LRU III 65. Saksa keelest on laenatud köster = *kestar* (lvÜ) ja vöörmünder = *piermendōr* (lvÜ) *~fiermendōr* (Kr, Pr) *~pērmendōr* (Ir), ka *piva-koda piermendōr* (V). Ire külas asub Köstri-talu = *Kestar-kōrand*, mille omanikud on täitnud juba mitmendat põlve köstri kohuseid.

Köstri tähtsaimaks funktsiooniks Ida-Liivi külades näikse olnud jumalateenistuse sooritamine neil pühapäevadel, mil papp on abikirikus jutlustamas või kuski mujal ära; sellepärast eraldataksegi "papilaat" = *pāp-lōt(ōz)* ja "köstrilaat" = *kestar-lōt* (lvI). Teiseks köstri funktsiooniks on olnud sageli surnute matmine (vt. § 264), eriti neis külades, kus surnud on maetud oma kodukalmistusse:

¹) Väga huvitavaid ääremärkusi vene usku minemisest 19. sajandil teeb V. Alho LK 58/9.

papil pole ju aega igalepoole sõita surnuid matma, selleks käidi ikka köstrit kutsumas; ka siis, kui surnu maeti Ire surnuaida, kutsuti köster matma (Pr); surnuaia värava juures oodati matja tulekut – meil, vaestel, köster ikka alatasa on matnud, rikkail papp (V); kui oli ära maetud, siis surnuaia värava juures väljaspool aida köstrile anti napsi ja kostitati teda matmise eest (V). Köstri soolaulmisest kirikus ei teata midagi, küll aga kuuluvat köstri kohustuste hulka ka orelimäng jumalateenistusel (Ir, V). Siiski eraldatakse veel köstrist omaette organist ehk oreldaja = *ērgil'nika* (Kr, Pr), kelle funktsioone täitnuvat ka koolmeister ja muud abikirikute kohalikud väljavalitud.

ORELDAJA JUMALA FUNKTSIOONES (Mt. 1476)

Tüdruk armastand Toomas-Matsi poega. Läind kirikusse altari ette pühapäeva hommikul otsekohe, kui ukсед tehtud lahti. Ainult oreldaja olnud juba üleval kooril. Tüdruk paljaste reitega palund altari ees: “Armas jumal, anna mulle see Toomas-Mats meheks, sel on nii punane nägu nagu meie peremehe kukel.” Kuid oreldaja hüüdnud: “Ei saa!” Tüdruk pole teadnud, kes sääļ üleval olnud, ja palund uuesti: “Armas jumal, ära ole vihane mu pääle, anna mulle see Toomas-Matsi poeg meheks!” Oreldaja põrutand jalaga ja käratand kolm korda, et ei saa. Tüdruk kuivatand siis silmi ja läind ära: ei anna jumal talle seda meheks. – Kr [222*]. Keelelisist detailest jutustamisel ilmnes, et naljand on kuuldud saarlasilt ja levinend Liivi rannikule eesti juturepertuaarist.

Vöormündri ametit on peetud aina auametiks. Papp ise valind sobivaid mehi ja “võtnud”, s.t. määrand ehk nimetand vöormündriks, keda ta tahtnud; väiksemais külades nagu Koštrõg vöormündrit pole olnudki, kuid suuremais külades olnud igas ühes; seda ametit peetud nagu põlvest põlve päritavaks: niipea kui isa suri ära ja kui poeg kõlbas, siis poeg jäigi vöormündriks edasi; Sškrõg-külas Lorm-talu peremehed on kolmandat põlve vöormündrid; Ire-külas on olnud üksteise järgi vana Taizõl, Kalsa ja Krumin, Pitrõg-külas Nittõl-talu peremehed kah kolmandat põlve, Vaid-külas Loz-talu peremees ja Ud-ruotš kaks sugupõlve (Pr). Vöormündrite valvata on vaeste ehk “santide laadik” (*sānt'õd lōd'*) ja “ohvrikott” (*oppōr'kot'*): kordamisi nad seisavad kiriku ukšel vaestekarbi juures ja kordamisi käivad mööda kirikut ohvrikotiga “ajamas”, s.t. annetusi kor-

jamas; kui last ristitakse, siis vöormünder peab tooma veekausi või taldriku (vt. § 262); kui pappi pole kodus, siis ta matab kah, kuid enam küll matab köster; kui külas mõni laps on haige, siis vöormünder ristib selle lapse ka ära, see on hädaristimine (*nõt-rištõmi* vt. § 262), vöormünder ei tohiks [viina] juua, keeldud see on, kuid nad joovad ikka kah; nende rõivastuses või soengus ei olevat kunagi midagi erinevat olnud (Pr).

Vöormündrit kui kiriklikku ametimeest peetud ka kristliku kombuse ja eetika valvuriks oma külas: meie külas üks naine pidand enda juures kaht meest – teises toas, kuid ühes talus – ja mõlemaist tal oli lapsi; vöormündrid viisid [asja] küll papi juurde, kuid mis see aitas! Liigmeest kutsuti pooleterameheks, kuna see on teisel nagu pooletera pääl (Pr). Kõige raskema pilke aluseks langeb aga vöormünder siis, kui ta enda asjad pole päris korras: siin Pitrög-külas vana Nittõl ise oli vöormünder, tal oli neli tütart ja kolmel olid lapsed enne pulmi! Siis kõik ütlesid: “Kui vöormünder nõnda, mis siis muud!” ja vana ise kah oma talu tüdrukuid pidas endal portudeks (Pr).

266. Pappidest on olnud varem juba korduvalt juttu. Ire väike ja vaene kogudus koos kehva ja keskusist kauge kirikumõisaga ei ole just meelitand kirikuõpetajaid. Papile palka on tasutud kuni tsaarriaja lõpuni päämiselt natuuras ja tööga. Rahvapärimisis jutustatakse tihti külatüdrukute töölkäimisest kirikumõisas. Kohalikele oludele kõige iseloomustavama joonena on seltsind sellega pappide silmapaistvalt suur osatähtsus libahundi-motiivistikus (vt. LRU III 180 jj.). Osaliselt papi libahundistumine toimub ka teisel taustal: tema ametisõitudel küladesse või abikirikusse. Jutlustamist liivlased tõlgitsevad saksast läti vahendusel laenatud verbiga *spred'iktõ* (lt. *spredikot* ‘predigen’), jutlust kutsutakse samal viisil *spred'ik* (lvÜ). Kui teisele üteldakse midagi ja see ei kuule, vaid küsib uuesti, lasseb korrata, siis vastatakse meelepahaga või viguri pärast: papp kaks korda jutlust ei ütle (Kr). Jutluseaeg = *spred'ik(t)-ājga* (lvI) olevat nii püha, et siis magada ei tohitavat (V, vrd. § 259); vt. ka muistendit oherdiaugust saadud nooriku nägemusist jutluseajal kirikus LRU III 200/1; kadeda inimese nõidumisest suurtel pühadel jutluse ajal vt. LRU III 13; uue papi esimesest jutlustamisest vt. § 262.

Papi funktsioone ristsete, laulatuse ja matuste puhul on juba korduvalt riivatud. Lisatagu veel, et ristiema või ristiisa, kes last

ristimisel hoiab, see peab liigutama keelt, kui papp kõneleb: siis pisukene hakkab ruttu kõnelema; samuti peab liigutatama varbaid: siis laps hakkab ruttu käima (Pr). Peiu ja mõrjsja ratsutamisest kirikumõisasse papi manu “raamatut võtma” (*rõntidi võtam*) ja nende mahahõikamisest ehk “kutsumisest” (*nutami*) vt. VdL 379 ja 412/4 (vrd. ka LRU III 171); laulatamise tseremoniaali vt. VdL 423/4. Matmise juures keskseimaks toiminguks on kolme peotäie mulla viskamine, millega papp “jätab surnu mullaks” või “annab mullale”; pärast seda igäuks tuttav ligidane sugulane viskab peoga kah kolm korda mulda puusärgile pääle, alles siis hakatakse labidatega kinni ajama (V). Papiraamatuist vt. § 257. Leeritamisest vt. § 263.

Liivi rahvapärимused ei kajasta mingit aupaklikku suhtumist pappidesse, vaid öeldakse kõnekäänuna, et kõige rumalam professor on papp (L). Antš-kiriku papist on tekkind ütlus keeletu ja kogeleja kohta: niipalju ta teab nagu Antš-papp – sees on, kuid välja ei tule (V). Esimese liivi soost koolmeistri Nika Pollmanni kohta Košt-rõg-külas seletati võrdlevalt: vana Nika nimi on meie perekonnas enam paitatud kui mõne papi nimi (V). Juba Sjögren-Wiedemann (LGr 298) noteerib sotsioloogiliselt paljuütleva vanasõna või elutarkuse: papi juurde ei või paljaste kätega minna, kui midagi kainlas ei ole (Kl). Samuti pakuvad suurt kultuuriloolist huvi mõningad memoraadid pappidest, mis valgustavad kohalikke olusid ja miljööd:

KUIDAS KOHANIMI “PAPIMÄGI” ON TEKKIND (S. 269)

1) Kui Sīkrõg-külas olnud papp [ja] kirikumõis, mitte kirik, siis Ugal-kiriku papp sõitnud Sīkrõg-küla papi juurde külla. Siis Ugal-papil pole olnud hobuseid, sellepärast ta sõitis kolme põdraga. Ja siis Sīkrõg-tee ei läind Duonig-mõisa poole nii nagu praegu, [vaid] läks teiselt poolt läbi Uost-küla. Ja kui ta siis sõitnud kolme põdraga taas meie kanti, siis jooksid metsast välja viis hunti. Siis põdrad ehmusid ja tormasid metsa, viskasid papi vankrilt välja. Siis papp murdis oma kaela katki. Ja sellepärast kutsutakse seda mäge veel *Päp-mä’g*, s.t. Papimägi. – Sr 128.

2) Kaua-kaua aega tagasi, kui Sīkrõg-külas olnud veel kirik ja kirikumõisa ja inimesed käisid ka veel jumalateenistusel pärnaniinest viiskudega, sõitnud Duonig-papp Sīkrõg-külla jumalateenistusele. Tollal oli veel vana suurtee, mis oli mõni verst õhtu poole seda Sīkrõg-Duonig suurteed, milline on praegu. Mõni kolm versta

Sikrõg-küla juurest Duonig-poole on kõrge luide, mida kutsutakse praegu Papimäe (*Päp-mä'g*)-luiteks. Vana tee läks sest luitest üle ja tee olnud säääl, nagu veel praegu vanast teeasemest nähakse, väga püstlik (s.t. järsk). Nii nüüd ühel pühapäeval Duonig-papp tulnud taas Sikrõg-külla jumalateenistust pidama. Kui ta saand aga Päpmäg-luitele, tema hobused hakand lõhkuma ja, joostes järsust luitest alla, papp kukkund vankrist välja ja murdnud oma kaela. Sellest ajast kõrget luidet kutsutakse Päpmäg ja niite selle ligidal *Päpmäg-loik* (org) ja *Päpmäg-ovat* (allikas). – Lõvli II (1932), nr. 11, lk. 4 < Sr (P. Damberg).

3) Vt. § 269, Sikrõg-kiriku hukkumine 1, lk. 392.

KARU PAPIKS PEETUD (Mt. 2015')

Ükskord üks mees joond kõrtsis ja sidund taas hobuse aiaveerde. Siis ta teind hää auru sisse (s.t. joond purju) ja siis ta sõitnud koju. Ja siis ta kukkund saanist välja: hobune hakand jooksuma, ära külmand. Nüüd olnud karu tee veeres. See näind, et hobune läind, ja hüpanud saani, ja hobune hakand veel enam jooksuma. Siis ta joosnud mööda surnuaida. Karu oma käpaga läind ristist kinni pidama, kuid nõnda ta kiskund risti katki. Inimesed, kes näind, mõtelnud taas, et papp sõidab haigete juurde armuleiba andma, rist käes. Hobune joosnud koju kõige karuga, rehte sisse. Perenaine ehmund ära, kui näind, et papp sõidab koju. Nüüd kõik läind vaatama, et vaja kätt pakkuda. Karu tulnud saanist välja ja hakand minema ära metsa, risti jätnud saani. – V 156.

PAPP SOKUGA VASTAMISI

Siis, kui Irai-külas polnud veel ei koolimaja, ei Kestar- ega Rokstalusid, siis inimesed pidid minema tööle mitte ainult Duonig-mõisasse, vaid ka Šlõtör-mõisasse ja Ire kirikumõisasse. Käind küll meesterahvad, küll ka naisterahvad, enam tüdrukud, kes pidand küll ketrama kirikumõisa keldris, küll ka kõike välist tööd tegema. Tööandjad olnud kubjas papiemandaga; papp ise ainult mõne korra naljatand tüdrukutega, tööd ta pole pannud tähele.

Sel ajal pole olnud ei kirikumõisa põllud ega ka muud tema kohad nii suured nagu praegu; siis küla karjamaa on läind peaaegu

kirikumõisa ukсени, ja vanal papil olnud suur töö küla kitsesid talust alatasa välja ajada.

Valgants-talu (Ir) peremehel olnud ühel aastal pusklev sokk, ja kui papp tahtnud jällegi kitsi talust välja ajada, siis sokk astund talle vastu. Küll papp kaitsnud end kepiga, kõigest hoolimata sokk saand “päälmise käe” (s.t. ülevõimu), ja papp pidand tagurpidi mõisa poole taganema. Kuivõrra papp taganend (“kippund”) tagasi, seevõrra sokk läind edasi, kuni mõlemad olnud mõisa ukse man. Papp saand küll ukse lahti tõmmata ja sisse hüpata, kuid pole jõudnud taas ust kinni panna, kui sokk tulnud juba tuppa järgi. Nüüd papil pole jäänd muud järele kui teisest uksest välja tõtata ja jätta sokk toa peremeheks. “Saksatöö” (s.t. teoorjuse) tüdrukud pidand mine-ma appi, ja sellepärast, et nad võind saada kutsumata külalise toast välja, antud tüdrukuile sel päeval õhtu juba “pooles õhtupooles” (s.t. pärast lõunat).

Tüdrukud olid küll röömsad, et said varakult õhtule, kuid, et papil oleks kitsedest armu, Duonig-isand võttis küla karjamaa kirikumõisa ümbert ära, nii et järele jäi ainult märg vesine *Imant-länka* [karjamaaks]. – Livi II (1932), nr. 3, lk. 4 (K. Stalte < Ir).

KOGELEV PAPP

Ühelt mehelt, kelle nimi olnud Petõr Punga, küsitud, mis on tema nimi. See vastand: *Pepepepetõr Pupupupupunga*. Kui küsitud, kust saand ta niisuguse iseäraliku nime, vastand ta, et teda ristind kogeleja papp, kes siis Petõr Punga asemel ristind teda selleks pikemanimeliseks. – Ir < Li Lnb 602.

“TAIZÕL BABA PUSS”

1) Baba oli virk tüdruk. “Sakstetõole” (s.t. teole) minnes Ire kirikumõisasse ta oli sõnakuulelik ja mõistis kõike teha, kuid ka kõnelda õpetajaproua meelepärast, nii et sel oli hää meel ja ta oli ühtlugu lahke Baba vastu. Kui Baba läks mehele Taizõl-talu pojale, kes jäi ka peremeheks, ja papp emandaga mõlemad olid pulmas olnud, ka siis hääd meeled (s.t. suhted) õpetajaproua ja Baba vahel ei lõppend. Baba viis sageli kirikumõisasse kõik lihavad lestad ja muud kala ja jutustas siis kõigest, mis külas oli juhtund. Seda kuulis õpetajaproua hää meelega ja manitses äraminevat Babat aina jälle hästi ruttu tulla. Taizõl küll nurises mõnikord, et õpetajaproua ainult

sellepärast kutsuvat [Babat], et jällegi häid kalu saada, kuid Baba teadis, et nende kõnelused lähevad kokku. Olgu nüüd kuis tahes, kuid kõike seda, mida emand teadis, sai ka papp teada; nõnda papp teadis, et Rein-peremehel olevat kõige karglevamad kitsed ja Kalsa-[peremehel] kõige pugevamad sead; sel ajal käisid kitsed ja sead ilma karjaseta ümberringi ja oli väga kõrgeid ja kõvu aedu (“ta-rasid”), et nad ei pääseks sisse kahju tegema. Papp teadis, kellel külas oli lehm ära nõitunud; ta teadis, millised tüdrukud olid poisse sisse lasknud, kes olid “katolikku läinud” (vt. § 252) ja kõike muud, mis külas ainult juhtus.

Papp oli mõtelnud sel kevadel eriti katolikku mineku vastu võidelda, kui sai kuulda, et ka Baba mees, Taizõl-[talu peremees], pidavat katolikku minema. Katolikku minekuga oli asi selline, et sageli ainult mehed pidid minema, saatjad olid naised; nii ka ainult Taizõl pidi minema, kui Baba saatis. Juhus oli selline: Taizõl oli oma naise jaoks muretsend väga ilusa pussi, mis Babale oli väga armas, küll ka sellepärast, et mees selle oli annud, kuid kõige enam sellepärast, et ta oli väga hää lestade rappimiseks. Äkki oli puss ära kadund. Kõik ääred-veered mitu-setu korda põhjalikult läbi otsind ja pussi mitte leidnud, oli Babale selge, et tema elu-olu üle on läind “haige” (s.t. kade) silm (vt. LRU III 11), mis veel, jumal teadku, millist äpardust (*liga* ‘Unglück’, Ket) võis tuua; ja selle vastu ei aidand mitte midagi muud kui vaid katolikku minek. Seda oli papp kuulda saand, ja nüüd oli emandal raske ülesanne Babal katolikku minek pääst välja kõnelda. Kõik kõnelemine ja lahkus ei tahtnud aidata, nii et emand pidi lõpuks töötama, et papp siinsamas kirikus palub jumalat tema pussi pärast. Baba omaltpoolt taas töötas, et ta meest katolikku ei saada.

Saand seda kuulda, olevat papp algul käte-jalgadega vastu olnud, aga nagu kirikumõisa inimesed kõnelesid, olevat emand niikaua “häid meeli” (s.t. meelitusi) teind, kuni vanamees pidand seda töötama. Ja niisiis on tuleval (s.t. järgmisel) pühapäeval kantsli päält jumalat palutud Taizõl-Baba ja tema ärakadund hää lestarappimise-pussi eest. Kuupalju sest palvest muud hääd Babale on tulnud, pole teada, kuid oma pussi ta saand kätte – see olnud aida seina vahele pistetud. – Livi IV (1934), nr. 4, lk. 4 (K. Stalte < Ir).

2) Ükskord olnud Ire-külas Taizõl-talus selline pisike Baba-vana-tüdruk mis ta olnud. Ja temal olnud selline pisike puss. Selle ta kaotand ära. Teab, kuhu ta läind, ja kadund see puss ära. Ja siis

vaat vanasti see Kuppõr-päp [Kupffer] olnud Irel; kui siis midagi ära kaotatud, mindud tema juurde, makstud talle kõiksugu kribukrabu, ja siis tema taas pühapäeval ütelnud kantslis “laadarahvale” [= kirikulistele]. Temal olnud pisike puss ära kadund, ja siis ta läind papile ütleva, paluma, et kui keegi leiab, andku talle see puss tagasi. Nõnda siis papp ütelnudki pühakojas, läti keeli muidugi ütelnud: “Te inimesed, kes te olete leidnud Taizõl Baba pisikese pussi, andke see talle tagasi, see olnud tal väga hää lestade rappimispuss. Sellest tal on väga puudu, ja kui te olete leidnud, siis andke tagasi!” See lugu nüüd ongi otsas. – Kr 325.

267. Päämine ala, kus papid rahvapärimisis esinevad, on ometi naljandid, mis valdavas enamikus naeruvääristavad või lausa halvustavad pappe, markeerides erilise naudinguga nende suguelu kõlvatusi kuni ohjeldamatu ropendamiseni seejuures. Suhtumist papisse kõige markantsemalt väljendab saksa Till Eulenspiegel, kes läti rahvaraamatute vahendusel on kodunend ka Liivi rannikul (Till Puts-spiegil, lvÜ) ja kellest jutustatakse just iseloomustuseks: teda ristinuvat purjus papp, pärast ristimist ka kukkunuvat teist korda jõevette ja enne surma ta pihtinuvat papile oma patte, kahjatesedes kõige enam, et kolm pattu jäänuvat tal veel tegemata: ta polevat papile kiviga visand, tohtrile silma süljand ega mõisahärrat tapnud (Kr 46 = Mt. 1635' + 1685).

PAPP NOOMIB SULASEID

Orlav (lt. Arlava) on säälpool Duonig-mõisat, sääl olnud üks papp. Noh, peremehed maksnud talle, ja siis ta pahandand taas poistega, kes sulased või suvilised olnud. Pühapäeval ta ütelnud rahvale ette, millised need poisid on, kuidas nad töötavad, mida nad kõnelevad. Tema ütelnud kantslis, noomind neid poisse, neid sulaseid: Ah siis teie ütlete ainult nõnda! Kui te olete halvad sulased, siis te ütlete nõnda, et te ei hoidu peremehe poole (“ei pea peremehe kanti”). Peremehe leiba te sööte ja palka saate – nõnda ta on jutlustand – ja peremehe kanti ei pea! Hästi. Siis te ütlete nõnda: mul pole siga, mul pole maad – näidand kätega laiutada, ise karjund üleval kantslis – peremehe siga, peremehe maa, tuleb jüri[päev], ma lähen ära, võtku pärgel, ma lähen ära! – Kr 324. Lätikeelset sõimusõna pärgli kohta “piķis” jutustaja ei osand liivi keelde tõlkida.

VANATÜDRUKUD LÄHEVAD SAKSAMAALE (Mt. 1475)

Vanatüdrukud palund ja maksnud papile, et see pahandaks kantslislist poistega, miks need ei kosi. Papp ütelnud siis kantslis nõnda: “Te poisid, mispära te ei kosi neid täiskasvand tüdrukuid? Nad lähevad ära Saksamaale, kui te ei kosi, siis teil on kahju.” Säälsamas keegi vana hambuta tüdruk karjund alt vastu: “Mina kah lähen Saksamaale!” Kogu “laadarahvas” (s.t. kirikulised) kukkund naerma. – Kr [200*].

PAPP MAINIB SISSETULIJAJAID (Mt. 1835')

Kirikulised vahtind alati tahapoole uusi sissetulijaid. Papp keelnud tagasivahtimise ja luband nimetada kantslislist kõiki, kes tulevad. Papp jutlustand parajasti, kuidas jumal töötand iisraeli rahvale Kaananimaa: “Jumal ütles: Seda maad ei saa need, kes ei kuule minu sõna, – Stubiin-peremees naise ja tütreaga tulevad, – aga kes kuulevad minu sõna, need saavad maa endale – Vils Deglis ja Sams Kurts.” Sissetulijail hakand häbi ja nad jäänd ukse manu seisma. Hilinend peremehel hakand hirm, et tema maa antakse nüüd neile ära, keda papp pärast mainind. Papp jutlustand aga edasi ja hüüdnud vahele: “Tuleb Siman-maadam uue kübaraga!” Siis rahvas pole enam kannatand, vaid pöördund kohe jälle tagasi uut kübarat vahtima. – Kr [237*]. Seda naljandit jutustas liivi keeli rannikul assimileerund lätlane.

KAS KURAT ON VÕI MITTE? (Mt. 1745')

Papp jutlustand kantslis. Karutantsitaja sidund karu puu külge ja tulnud ise kah kirikusse. Papp seletand, et kuradit pole olemas ki – inimene ise olevat kurat. Karutantsitaja mõtelnud vigurit teha, kobind jälle välja ja viind karu altariuksest kirikusse. Karu hakand alt üles kantslisse ronima, kolistand kette – juba papp ülevalt karjund: “On, on, minu lapsed, kurat on siiski!” Kuid karu ronind ja ronind järjest kõrgemale, kuni papp hüpand üles kantsliveere alla. – Kr [238*]. Jutustajaks oli Liivi rannikul assimileerund lätlane.

PAPP JUTLUSTAB KAARDIMÄNGUST (Mt. 1839 B')

Ükskord mängind kaarte kolm üliõpilast ja papp. Ja nad leppind kokku nõnda, et papp ei saa ütelda jutlust kaartidest esimesel liha-

võttepüha hommikul. Papp ütelnud: “Kui ma võin jutlustada, siis te annate mulle tuhat rubla.”

Tulnud hommik. Papp pidand minema ütlema seda jutlust. Kui papp läind kantslisse, esimesed sõnad papil olnud nii: “Pott trump – nii kõnelevad ilmalapsed, kuid me kõneleme Kristuse ülestõusmisest.” Nii ta kuulutand üha edasi jumalasõna. Kuid kui ta tulnud kantslist maha, nüüd üliõpilased küsind, miks ta pole enam ütelnud. Papp ütelnud: “Me leppisime kokku, et ma pean alustama kõnega kuradipiiblist. Ja nõnda ma ka esimesed sõnad jutustasin temast.” Nõnda papp ütelnud: “Mul ei ole niipalju aega. Andke mulle see tuhat rubla, et ma saaks minema: mind ootab taas Jalgab-linnas keegi. Sääl praegu tapetakse üks [mullikas], ja mina pean minema saba järgi.” Ja kohe tudengid annud raha, ja siis olnud kell kaks teist. Ja tudengid läind ära.

Nii papp seadnud end korda. Ta võtnud oma suure musta täku ja ratsutand kaugele mööda õhku. Ja täkul rauad löönd veel vastu Duonig-kiriku torni. Ta ise seda pole näind, sest et olnud pime. Ja kui ta ratsutand Jalgab-linna pärale, siis keegi poiss löönd kaarte mängides teise maha. Ja tema [s.t. papp] pidand minema [poisi] hinge järele. Ja see papp olnud kuradist okupeeritud (*kurest aprästöd* – vt. LRU III § 125), sellepärast ta on võind sooritada kõikjal imetöid. – V 41. Selle jutu osalist referaati vt. LRU II 164 (S. 113).

“NAISTETOHTER” (Mt. 1698* + 1731)

Ükskord elas üks papp. Sel oli üks ilus noor emand, toatüdruk ja kutsar, ja kutsaril kah oli naine. Papp kutsariga sõitsid ükskord ära ja kolm naist jäid koju. Nüüd tuli üks ilmahulgus nende juurde. Nad küsisid, kes ta selline mees on. Ta ütles, et ta on selline naistetohter. Noh, nüüd papiemand ütleb, las ta vaadaku, mis neil viga on. Nüüd ta vaatas kõik need kolm naist läbi ja ütles, et neil munad pole õiged. Nüüd papi emand küsis, kas ta ei või teha neid mune õigeks, kui ta on selline arst. Ta ütles: “Ma võin küll, miks ma ei või.” Noh, nüüd emand küsis, kuipalju ta tahab maksu selle arstimise eest. Nüüd ta küsis papiemandalt sada rubla, toatüdrukult kaksikümmend viis ja kutsarinaiselt viiskümmend. Siis ta küsis nende käest püülijahu ja kolm kanamuna ja tegi need kolm kanamuna katki ja segas püülijahuga kokku. Siis ta pani nad kõik kolm põrandale maha magama, siis võidis püülijahuga neil kõigil persed

ära. Siis ta asutas ise ära minema ja ütles, et nad ei tohi enne liigutada, kui ta tuleb tagasi.

Kui ta läks kümme-kond sammu kirikumõisast ära, nii papp kut-sariga sõitsid koju. Papp läks tuppa ja nägi, et kõik kolm naist ma-gasid põrandal, persed võitnud jahu ja kanamunadega. Nüüd ta hak-kas küsima, mis neil viga on. Emand ütles, et nad ei tohi liigutada, kuni see tohter tuleb tagasi. Kuid nüüd papp nägi, et see on pettus. Nii ta astus hobusele selga ja tormas tohtrile järgi. Kuid tohter näeb, et keegi tuleb teda püüdma. Üks vana naine sidus teeveeres põllul rukist. Nii tohter läks selle vana naise juurde, andis viis rubla ja palus, las ta ronigu rukkisse; siis ta pistis naisele sõrme perse. Papp küsis, kas ta pole näind mõnd meest mööda minevat. Ta ütles: “Oi papp! See on kaugel, seda te kätte ei saa!” Noh, nüüd papp palus teda, ta annab selle hobuse, las ta tormaku talle järgi, ta annab veel palju raha. Mees ütles papile: “Mina lähleks küll, kuid minul on siin rukkihuniku all õllepütt, sel pole punni; ma pean hoidma sõrme ees, muidu õlu jookseb välja.” Noh, siis papp ütles: “Mina hoian!” Nüüd papp pani enda sõrme sisse, ja tohter ratsutas hobusega edasi.

Nüüd va naine oli ära väsind, hüüdis, et nüüd küllalt viie rubla eest. Papp ehmus ära, võttis sõrme välja – sõrm oli nüüd sitane. Papp kandis selle sitase sõrme koju ja ütles, las kutsar raiugu sõrm ära – see ei kõlba enam. Kutsar ütles: “Nii ei või raiuda, et sa ise näed.” Siis kutsar laskis [oherdiga] uksesse augu ja ütles, las papp pangu nüüd sõrm auku sisse, ta teiselt poolt taas läheb raiuma. Kutsar võttis pulga kätte ja lõi üle sõrme – nii papp tõmbas sõrme välja, see oli valus. Siis papp tõmbas selle sitase sõrme slopt läbi huulte. – Kl. 5.

PAPILE VASIKAS SÜNDIMAS (Mt. 1543* + 1739)

1) Ükskord elasid üks peremees oma perenaisega. Neil oli üks tütar. Ja neil oli ka üks palgapoiss. Sel poisil ja tütrele olid koos – päetsid vastamisi. Ükskord perenaine peremehega olid öösel voodis mängind. Ja see tütar oli küsind poisi käest, mida need isa emaga säääl teevad. Poiss oli ütelnud, et nad soevad. Tütar oli ütelnud: “Kas me ei või nõnda sugeda?” Poiss ütles: “Me võime küll nõnda sugeda, kuid meil ei ole harja.” Tütar ütleb: “Kust võib seda saada?” Poiss ütleb: “Saab küll, kuid see maksab kolmsada rubla.” Tütar ütleb: “Raha ma varastan isa tagant.” Varastas ja andis poisile, las mingi harja ostma. Poiss oli läind linna, joond ära see kolmsada

rubla ja tulnud koju, et hari on ostetud, et nüüd vaja sugeda. Nüüd nad sugend kahekesi.

Kahe-kolme kuu pärast poiss näind, et tütar jääb jämedaks. Nii poiss putkab minema pühapäevahommikul. Tütar, ema ja isa jooksevad järgi kõik kolm, andku see hari tagasi, see maksab kolmsada rubla. Poiss näeb, et jooksevad järgi. Ta läind järvest mööda, nüüd ta asutas harja järve viskama. Nüüd kõik kolm sumavad järve sisse, otsivad harja, ja poiss läheb minema.

Nüüd papp sõidab jumalateenistusele, küsib, mis nad sääl sumavad. – Nendel on üks hari järve visatud, mis maksab kolmsada rubla. Papp kui püha mees astub vankrist välja, läheb appi harja otsima. Noh, nüüd kõik neli otsivad. Papil sääl kumardudes püksid lähevad tagant lõhki, nüüd on munad paljad. Tütar näind, haarand munad kinni ja karjund: “Seesama ongi see hari!” Papp ehmund ära, istund vankrile ja lasknud kutsaril koju tagasi sõita.

Kodus ta kusnud pudelisse ja saatnud kutsari tohtri juurde, las see vaadaku, mis viga on. Kutsar läind pudeliga, kukkund maha, pudel läind katki. Nüüd ta saand külast teise pudeli. Lehmad olnud väljas, üks kusnud nüüd pudeli taas täis. Ta viind pudeli tohtrile. Ja see ütelnud, et papil tuleb kolme kuu pärast kirju vasikas. – Kl 761.

2) Üks luteri papp olnud. Ta olnud haige. Kuid nüüd ta saatnud kutsari tohtri juurde ja kusnud klaasi, et tohter vaataks kust, mis viga tal on. Kuid kutsar teind klaasi katki. Nüüd pole enam seda kust, kust nüüd saab seda kust? Nüüd ta läind ühte lauta ja saand lehmakust. Nüüd ta viind lehmakuse klaasiga tohtrile. Tohter vaadand nüüd kust, imestand ja ütelnud, et papile tuleb vasikas. Kutsar papile ei ütelnud, mis tal klaasiga juhtund. Ta läind koju papi juurde ja ütelnud, et tohter ütelnud, et papile tuleb kahe nädala pärast vasikas.

Kui nüüd tulnud (s.t. lignend) vastu seda kaht nädalat, papp ütleb, las kutsar pangu hobuse ette: vaja sõita kodunt ära. Ja sõitnud ühte kõrtsi õhtu eel. Sääl nad magavad ööd. Ja sel ööl kõrtsmikule tekkind vasikas lehmale. Külmal ilm olnud, ja kõrtsmik toond vasika kõrtsi ja vasikas hakkab möökima. Papp seda kuuleb ja kohe papp joosnud kõrtsist välja öösel. Ja kutsar pannud hobuse ette, ajand papile järgi. Kuid papp tormand ühte tallu sisse, teise tallu. Kuid kutsar pole teadnud, et papp joosnud sinna, ja ütelnud, et papile tekkind kõrtsis vasikas ja et temal see papp kadund ära ja vasikas jäänd kõrtsi. Nüüd pole saadud enam aru.

Kutsar sõitnud koju ja ütelnud, et papp kadund ära. Siis mindud teda otsima. Saadud papp kätte sest talust – haige, äraehmund. Ja siis toodud papp koju, ja siis ta olnud haige ja surnud ära selle hai-guse kätte. See olnud vanasti va Rinda-papp muistsel ajal. – Kr 112.

KUHU JÄI TEINE HANI?

Leedumaal papp saatnud teisele papile kaks hane. Haneviijad läind kõrtsi ja arutand, et üks hani vaja ära süüa, mis papp sellest teab. Söönd hane ära ja viind teise hane papile, annud kaaskirja kah kätte. Papp lugend kirja ja küsind, kus see teine hani on. Leedulane osutand hanele ja seletand vastu: “See ongi ju teine hani.” Papp küsind uuesti ja saand sama vastuse. Südametäiega papp ajand mehed minema. Siis ukse taga leeduke ohand: “Küll oli õnne, et ta ei küsind, kuhu see üks hani jäi!” Vaat “esimese” ta oli ära söönd ju. – Ir [40°] < Ii.

PAPP SÖÖGIHÄDAS (Mt. 1775)

1) Vanasti olnud väga ihne (“nälg”) papp. Ta annud poisile väga vähe süüa – selliseid vanu kuivi leivakoori [s.t. leivakooruksi] ja nii. Ja ükskord tulnud teade papile, et tal on vaja sõita ühe pere-mehe juurde. Ja nad sõitnud selle poisiga, selle kutsariga. Ja pole olnud see peremees kodus. Ja nad pidand jääma sinna magama üle öö. Ja nüüd perenaine keetnud õhtust – väga hääd putru. Ja see papp tahtnud väga süüa ja ta pole üldse mitte saand seda süüa: see perenaine väga palju kõnelnud temaga. Ja nüüd sel poisil olnud aega. Ta söönd kõhu nii täis nagu märsi; selle poisiga mitte keegi ei kõnelnud, tal oli aega söömiseks. See poiss oli söönd nüüd kõhu täis ja läks laua juurest ära. Sel papil oli häbi enam süüa, ja ta läks kah laua juurest ära – ja ilma söömata!

Nüüd ta mõtelnud, et ta vaatab, kuhu see perenaine paneb selle pudru, – perenaine pannud potti ja pannud patta. See papp mõtelnud, et ta nüüd öösel läheb seda sööma. Nüüd olnud õhtu, mindud magama. See perenaine ütelnud selle papi kutsarile, las ta heitku sinnasamasse tema voodisse, kuni ta teeb teise aseme tema jaoks valmis. Ja see papp jäänd selle aja sees magama, kuni see perenaine teind sellele poisile teist voodit üles ja ta pole näind, et see poiss läind välja sest perenaise voodist. Kuid nüüd ta ärgand üles. Olnud pime tuba, ja nüüd ta läind seda putru otsima. Nüüd ta söönd selle

paja juures seda putru. Ja ta mõtelnud, et vaja oleks anda oma poisile natuke kah seda putru. Nüüd ta võtnud hää lusikatäie ja pannud sellele poisile suu juurde. See taas olnud perenaine, see sääl voodis magaja. Ja ta mõtelnud, et ta oleks nagu selle suu juurde pannud, kuid ta pannud selle tagumise otsa juurde. Ja selle aja sees perenaine lasknud peeru nii kõvasti tsusst. Nõnda see papp ütelnudki: “Kuss, ära puhu, see ei ole palav!” Ta mõtelnud, et poiss puhub seda putru. Ja pannud iseendale suhu ja söönd ära.

Ja nüüd ta võtnud teist korda jälle selle lusikaga ja andnud poisile seda putru. Ja see perenaine taas puhund väga kõvasti tšuš. Ja see perenaine norsand nüüd suu lahti, nagu nüüd magab. Papp jällegi ütelnud: “Kuss, ära puhu, see ei ole palav!” Nõnda ta visand selle lusikaga putru sellele poisile suhu ja visand sellele perenaisele perse.

Nüüd peremees sõitnud kah koju selle aja sees. Ja peremees läind selle perenaise voodi juurde, ajand üles, et ta tahab süüa, ja ütelnud: “Oi Jeesu (*voi Jēs*)! naine, sa oled ju voodisse sittund!” Naine ütelnud: “Ära lora, ma pole sittund!” Ja see perenaine ise kah leidnud, et voodi on sitta täis, kuid ta ei tea, kust see on tulnud. Naine ronind voodist välja, see puder kukkund põrmandule. Mees ütelnud: “Oi, naine, sa oled puhast putru sittund!” Ja läind paja juurde – pudrupott tühi! Nüüd hakand pappi otsima – see kah ära kadund, ära putkand! – L 83.

2) Papp läks kutsariga jahile. Papp küsis, kas leiba ka võtab kaasa. Kutsar ütles, mis selle leivaga teeb – nad saavad õhtul koju. Kuid kutsar võtnud leiba kaasa. Nüüd olnud õhtu. Kutsar ütelnud, et ta ei tea, kus kodu on. Nad sõitnud metsa heinakuhja juurde. Kutsar ütelnud, las papp astugu kuhjale üles, tema jääb maha hobuse juurde. Kutsar hakand sööma leiba. Papp küsib: “Mis sa sööd?” Kutsar ütleb, et “mina söön heina”. Papp ütleb, et heina ju ei või süüa. – Mida muud siis süüa? Papp hakand siis kah sööma ja ütelnud, et sugugi ei maitse. Kutsar ütelnud: “Kuupalju maitseb, niipalju tuleb süüa.”

Nüüd olnud hommik. Nüüd nad sõitnud edasi taas, otsivad kodu. Otsivad, kuni on õhtu. (Lähevad siis ühte tallu. Papp ootab kutsari õpetusel, kunas kolmat korda tullakse sööma kutsuma, ja jääb jälle ilma söömata). – Kr 181*.

Muid teisendeid vt. Ii 13, V 104; Kr [41*], V [25].

NEEGRIST KUTSAR KURADIKS (Mt. 1527)

Papil olnud “moora kutsar” (*mu'orō kutšōr*). Ta eksind sõites metsa ja sattund lossi, kus söönd ja pugend peitu kojutulnud röövlite eest, kes läind rahajagamisel isekeskis tülli. Siis moora kutsar hüpand alasti voodi alt välja ja plaksutand piitsa, samal ajal kui papp hüüdnud “kurat”, ja küsind sellelt, mida temast tahetakse. Röövliid põgenend minema. Papp võtnud raha ja jagand selle omanikule tagasi. – Ir Set.

NÕEPÜTTI PÜÜTUD PAPP (Mt. 1725)

Perenaise ja tüdrukute juurde käind salajas papp ja lagastand talu. Poiss märgand seda, hakand nurisema ja nõudnud palgalisaks igasugu nõgi ja mustust, mis olevat linnas väga hinnas. Peremees luband poisil korjata nõge pütti, mis seisnud perenaise toas.

Kord tulnud papp taas. Peremees poisiga kündnud põllul. Poiss äkki tahtnud koju: püti kaas jäänuvat lahti. Poiss joosnud koju, naised rutuga peitnud papi pütti. Poiss pannud pütikaane lukku ja läind tagasi põllule peremehelt luba paluma linnasõiduks: ta kuulnuvat, et nõgi olevat parajasti hirmus hinnas. Kaup on kaup – peremees lasknud poisi linna.

Poiss kangutand püti kõige papiga vankrile, pannud kaks hobust ette ja sõitnud Vänta-linna. Teel tulnud kolm parunit vastu ja küsind, mis pütis on. – Kurat. – Müü ära! – Kolmsada rubla. – Kaup koos. Parunid teind kaane lahti – must kurat joosnud metsa, nii et pole saadud paganat enam kättegi. Poiss aga sõitnud rahaga koju ja kuulutand peremehele, et tema talu enam ei lagastata. – L [74*].

PAPAGOI JUHATAB PEIDETUD PAPI (Mt. 1535)

Naine mehkeldand papiga, kui mees läind kodunt ära. Kord mees tulnud salajas koju tagasi ja leidnud köögis sandi papagoiga. Lind juhatand mehele kätte koogid, kummuti võtme, veinid ja kappi peidetud papi. Peremees ostnud targa linnu kolmesaja rubla eest, kuid pole saand linnult pärastpoole enam mingit abi: sant ise oli luurand papi kostitamist ja kappipeitmist läbi võtmeaugu päält. – Ii [14*].

SUUR JA VÄIKE KLAUS (Mt. 1535)

Suur Klouz olnud rikas, väike – vaene; suurel olnud kolm hobust. Väike Klouz saab tema käest hobuse pühapäeval maad künda. Inimesed vaatavad: loll! Suur Klouz läheb öösel ja lööb pisipisikese sinise [= varsa] maha. Piški Klouz veab naha maha ja läheb müüma. Näeb pimedas tuld. Väike tuba, naine ketrab. Naine ei anna öömaja, kuna meest pole kodus. Klouz läheb toa pääle ja vaatab, mis naine teeb. Tuleb papp, naine söötab teda. Söötab tema enda mees, naine peidab papi kappi. Mees tuleb sisse, Klouz kah ja saab öömaja. Klouz paneb hobusenaha laua alla. Nad söövad kahekesi metsavahiga. Klouz klopib jalaga hobusenahka. See ütleb talle, et laua all on veini, kapis on saia, liha. Neljat korda ütleb, et kastis olevat papp. Nüüd mees hakand pappi peksma ja see joosnud välja.

Nüüd metsavaht ostab selle hobusenaha mati kulla eest. Väike Klouz läheb koju, saadab naise Suur-Klouzi juurde mati järgi. Üks kullatükk jääb pigi külge matti. Suur Klouz lööb oma hobused maha, et hobusenahad on nii kallid, kuid ei saa peaaegu midagi. Suur-Klouz läheb öösel Väikse-Klouzi manu ja lööb Väikese-Klouzi naise maha – tahtnud küll Klouzi tappa. Pisuke Klouz sõitnud surnukehaga, tellind ühes kõrtsis lõunat ja saatnud emandale kah klaasi viina. Naine ei võta. Sulane annab talle kõrvakiilu, naine kukub maha. Klouz riidleb, et ta tapnud ta naise. Saab jälle matitäre kulda. Mõõdab jälle Suure-Klouzi matiga ja ütleb: “Kui sa teadnuksid, kui kallid on värsked laibad linnas!” Suur Klouz löönd oma naise ja lapsed maha ja sõitnud turule: “Kas keegi ei taha värsket laibaliha?” Politsei võtab ta kinni ja kupatab koju. Matab surnud. Vihane Väikese-Klouzi pääle.

Topib Väikese-Klouzi kotti, et uputada järve. Pühapäev. Läheb kirikusse paluma. Väike kotist loeb: “Lugeda, kirjutada [ma] ei mõista, homme tõstetakse mind kuningaks.” Üks juudi poiss karjatand sigu ja tahtnud ise saada kuningaks ja päästab Väikse-Klouzi välja, ronib ise kotti. Suur-Klouz visand koti järve. Tulnud tagasi, – Väike-Klouz kiitnud sigu, ta saanuvat need järvest. Suur-Klouz tahtnud kah sigu saada. Väike-Klouz pistnud ta kotti ja lükand järve sisse. – V 122*.

Vrd. teisendit § 239.

TÄKK MÄRAGA METSAS (Mt. 1728')

Papp ühes emandaga olnud mõlemad nii jämedad, et pole saand voodis üksteisele ligi. Aga last tahtnud mõlemad kangesti ja kõnelnud siis omavahel kokku, et lähevad metsa ja katsuvad nagu täkk märrale selga ronida. Kutsar kuulatand nende nõupidamist salajas päält.

Teisel päeval kutsar saandki käsu hobused rakendada. Sõidetaivat metsa jalutama. Metsas papp emandaga kadund põõsaste taha, kutsar pugend salajas järgi. Ja niikui alasti papp tahtnud emandale selga ronida, kutsar lõigand põõsast piitsaga "tpruu!" Papp lennand alasti metsa kui tuul. Ja kutsar oodand kogu päeva, ennekuu härrased söandand tõlda kobida. – V [85*].

NELJAPÄEVA ÕHTU (Mt. 1355')

Vanal mehel olnud noor naine. Naine pole niipalju "saand", kui palju tahtnud, ja läind papi manu lahutust paluma. Papp kutsund ka mehe ette ja küsind, miks see ei "pane". – Ei jõudvat. – Palju jõuad? – Ühe korra nädalas. – Kunas? – Neljapäeval. – Papp kohustand siis meest igal neljapäeva õhtul naise manu minema ega ole abielupaari lahutand. Pärast naine oodand aina neljapäeva ja laulnud juba kolmapäeval kedrates rõõmsalt, et homme tuleb neljapäev, homme tuleb jälle neljapäev, kuna mees olnud tusane ja süljand kõik neljapäevased päevad. – Ii [15*].

Kui meenutada, et liivi talude ühesainsas peretoas magab sageli igas nurgas eri abielupaar ja et sugueluasjad ei ärata külarahva omavahelises vestluses erilist piinlikkust ega tarvitata mingit lilledekeelt, siis on arusaadav, et ka esitatud pikantsed naljandid ei riiva liivi traditsioonilist sündsustunnet ega tekita muljet tahtlikust lõõpimisest või rõvetsemisest. Iseloomustav ongi, et krõbedamate naljandite jutustajaiks olid sageli naised, kes kõnelesid teesklematult ja koduselt pappide suguelust samuti nagu oma rannarahva ennemuistsest usuelust. Et seda kodususe-miljööd paremini markeerida, esitan alamal järjestikku kõik naljandid pappidest, mida jutustas 16. XII 1923. aastal 1847 sündind vanamees Kukš-talu peretoas, kuhu oli kogunenud tuba täis külarahvast videvikutunde veetma ja omavahel vestlema:

ADVOKAAT JUTLUSTAMAS (Mt. 1860')

Papp tahtnud omale väimeheks ainult pappi. Kuid tema tütart armastand advokaat, kes esitand vanamehele dokumendid, et ta on kah papp. Kosjad võetud vastu ja pulmad peetud maha. Pärast pulme aga vana papp jäänd haigeks ja saatnud väimehe enda asemel kantslisse jutlustama. Ise läänd kah kirikusse kuulatama, kuidas väimeespoeg jutlustab. Juba see seletandki üleval kantslis, et selles ja selles paragrahvis on kirjutatud, et nii ja nii peab elatama. Siis selgund väimehe pettus, et dokumendid olnud võltsitud. – Kr [216*].

“MIDA ÜTLES MOOSES?” (Mt. 1833)

Vaene papp võtnud lainuks liha juudi lihunikult Mooseselt. Teenijatüdruk läänd pühapäeva hommikul taas liha lainama, kuid Mooses pole võlgu enam annud. Tüdrukul jäänd aega üle, ja ta läänd kah kirikusse. Papp jutlustand ja küsind üleval kantslis: “Mida ütles Mooses?” Tüdruk kohe alt tooli otsast hüüdnud vastu: “Maksa enne vana ära, siis saab uut pääle!” – Kr [217*].

PAPP JUTLUSTAB KAARDIMÄNGUST (Mt. 1839 A)¹

Laupäeva öö otsa papp mängind kaarte, heitnud pühapäeval põlvili altari ette palvele ja jäänd tukkuma, põrutand paludes läbi une: “Poti tuus trump!” Kuid ärgand kohe ja seletand imestund kogudusele: “Vaata nõnda need ilmalapsed hüüavad!” – ja jätkand eestpalvet “ilmalaste” päästmiseks. Keegi pole taiband, et papp hüüdnud kaarte läbi une. – Kr [218*].

“KES ON LOOND SELLE ILMA?” (Mt. 1785 B)

Papil olnud kombeks põrutada rusikaga kantli veerele. Poisid [küllap mõeldud just leeripoisse] tagund veere täis pisikesi naelu. Papp ronind kantslisse jutlustama ja põrutand kohe: “Kes on loond selle ilma?” Vaadand siis verist kätt ja vastand kiristades: “Jälle need poisi-kuradid!” – Kr [219*].

---

¹) Vrd. V 41 – vt. LRU II 164 ja § 125.

“MIS ON INIMELU?” (Mt. 1836’)

Papil olnud kombeks tõmmata käega üle kantsliveere jutlustades. Kelmid poisid [küllap just leeripoisid] määrind kantsliveere rasvaga. Papp jutlustand ja küsind, ise kantsliveert silitades: “Was ist das menſe leiben [= mis on inimelu]?” Vedand käega, vaadand rasva ja ohand: “Reine buttör [= puhas või]!” – Kr [220*].

Saksakeelsed ütlused osutavad naljandi päritolule kiriklik-kadakklikust miljööst.

JEESUSE VIIS LEIBA (Mt. 1384’)

Papp pidand jutlust, kuidas Jeesus viie leivaga söötnud viis tuhat inimest, ja seletand, et leivad olnud siis küll Uurali mägede suurused. Kirikus kuulatand üks müürissepp, kes vilistand selle pääle ja küsind kohe vastu: “Aga kust siis nõnda suurt ahju saab, kus selliseid leibu küpsetada?!” – Kr [221*].

Eriti tabavalt liivlaste suhtumist pappidesse skitseerib järgmine muhe humoresk:

“PEREMEES JA PAPP” (Mt. 1865’)

Üks vana peremees käis põllul oma vilja vaatamas. Ta vaatas oma vilja, kuidas tema vili ka on kasvand. Siis sel ajal sõitis papp mööda ja peatas paigale ja küsis tema käest: “Mis sa siin vaatad? Mis sa siin käid?” Siis peremees ütles talle vastu: “Ma vaatan, kuidas minu vili ka on kasvand, kas ma saan ka oma pojale kinni maksta kooli[raha].” Siis papp küsis tema käest: “Kelleks sa oma poja tahad koolitada?” Siis vana peremees ütles talle vastu: “Kui pojast minul saab mõni tubli mees, siis ma ta koolitan tohtriks või advokaadiks või mõneks professoriks. Ja kui tast saab selline loll, selline logard (“soojaleiva-karu”), siis mõneks papiks.” Kui papp seda kuulis, siis temal jäi suu lahti, ja ta laotas käed laiali ja sõitis ära! – L 9 ja Ket 121 (47). Vrd. O. Loorits, LRM.

“Pappide” all liivlased mõtleivad just luterlikke pastoreid, õigeusklikke preestreid kutsutakse venepapp = *krievõ päp* (lvÜ). Spetsiaalselt just venepappidest Liivi rannikule on jõudnud ainult paar naljandit:

VENEPAPP JA KUTSAR (Mt. 1740 + 1737)

Venepapil olnud palju raha. Kutsar korjand vähki ja viind need öösel kirikusse, pannud küündlad vähkade külge põlema. Papp tulnud vaatama ja näind, kuidas “suur valge” [= kutsar valge linaga] ajand tulesid taga. Papp küsind, mida ta teeb. – Ta karjatavat vaimu. Venepapp tahtnud kah vaimude hulka pääseda, juhatand valge kogu nõudmisel oma peidetud raha asupaiga, lasknud end kotti pista ja treppi mööda üles kellatorni sõidutada. Säält kutsar sõidutand kotis venepappi edasi lehmalauda ja seletand lehmade häälitsemise kohta, et need olevat pahad vaimud. Viind hobustetalli – sääl olnud hääd vaimud. Sealaudas sead omavahel purelnud ja oinas virutand papile sarvedega – nad olevat juba vaimudetaeva (*garad-tõvaz*) väravas. Lõpuks kutsar jätnud venepapi kotiga lindudelauda, kust teenijatüdruk papi hommikul leidnud. Kutsar ise varastand öösel papi raha. – Sr [74*].

VENEPAPP OHVITSERIPROUAGA SAUNAS (Mt. 1360 + 1776)

See juhtund veel tol ajal, kui raudteid pole olnud. Väljateenind soldat hakand jalgsi koju tulema oma trummiga. Küsind õhtul ühes kohas öömaja – pole antud. Näljane ja rahata trummimees ronind sauna veeanuma taha magama ja kuulnud läbi une: keegi tulnud ja toond laua. Tulnud teist korda – ja soldat näind, kuidas teenijatüdruk katnud laua hääde söökide-jookidega. Tüdruk läind jälle ära ja trummimees tahtnud hirmsa näljaga sööma hakata, kuid juba tulnud jälle keegi. See olnud proua venepapiga. Nad söönd ja joond ja hakand veel midagi tegema... – siis soldat põristand trummiga, nii et proua papiga põgenend välja: kurat saunas! Soldat söönd-joond enda täis ja läind hommikul edasi.

Jõudnud linna ja läind söögimajja puhkama. Vana tuttav ohvitser juhtund sinna ja lasknud lugusid jutustada. Soldat kõnelnud ka oma öise juhtumise. Ohvitser võtnud soldati kaasa: see olevat ta enda naine. Kodus ohvitser lasknud korraldada piduõhtu, kutsund papi ja teisi kah külla. Naine tüdrukuga mitte pole tahtnud, et soldat kah sääl on. Õhtusöögil lepitud kokku, et jutustatakse lugusid; kes ütleb, et see pole tõsi, saab kakskümmend viis vitsahoopi. Soldat hakand kõnelema oma saunalugu. Juba teenijatüdruk pahvatand “ei ole tõsi” ja saand kakskümmend viis. Varsti papp ja proua kah

hüüatand, et pole tõsi, ja saand oma vitsad. Siis ohvitser lasknud maha papi ja oma naise. – Sr [92*].

JOODIK VISKAB VENEPAPPI JÖKKE (Mt. 1601')

Petrogradis söögimajas magand kolm pappi. Kütmisest tulnud niipalju vingu, et papid surnud ära. Söögimaja-pidaja kaubelnud joodikut, viigu see surnud pappi Nõva jõkke. Joodik võtnud ja viindki papi laiba, visand jõkke. Vahepeäl peremees pannud teise papi esimese laiba kohale. Joodik tulnud tagasi tasuks lubatud viina jooma, peremees näidand laibale ja küsind: “Kuidas sa teda viisid, näed, papp ju siin tagasi!” Joodik võtnud teise laiba ja kõmpind Nõva poole. Teel tulnud soldat vastu ja küsind, mida mees tassib. – Kuradi pappe. Visand jõkke ja tulnud kõrtsi viina jooma – jällegi papp tagasi tulnud. Joodik tirinud ka kolmanda laiba jõkke. Tagasiteel juhtund talle vastu elav papp. Joodik saanud tulivihaseks: “Kurat, ma viisin sind juba kolm korda jõkke, kas sa säääl ikka veel paigal ei püsi?!” Ja visand selle elavagi papi alla jõkke. Siis tulnud tagasi ja hakand jooma. – Sr [93*].

Kirikuõpetajate funktsioonide hulka kuulus tsaariajal ka koolide katsumine, s.t. usuõpetuse revideerimine koolides, millest on vanemal liivlasil ebameeldivaid mälestusi: kuna läti keelt osati halvasti, ei osatud ka papile vastata; siis kirikuõpetaja kurjustand ja kooliõpetaja pärast karistand ihunuhtlusega (Ir, Pr). Kole harva papid küll käind liivi koole kontrollimas, kuid väike naljand kajastab sedagi:

MIDA VAJA KÕIGE ENNE TEHA? (Mt. 1841 A*)

Papp käind koolis laste katsel ja seletand, et hommikul olevat vaja kõige enne paluda. Küsind siis lastelt, mida hommikul on vaja kõigepeält teha. Keegi pole julgend vastata, kuni kõige väiksem sõnand: potile minna! – V [160*].

Kirikuõpetajat substitueerib mõnes naljandis kooliõpetaja ehk liivi “koolmeister” = *skuol-mēstar* (lvÜ):

NIKODEEMUSE LUGU (Mt. 1841 B*)

Koolmeister seletand Nikodeemuse lugu ja küsind poisilt, kuhu Nikodeemus öösel läks. Poiss pole küsimust kuulnud ja paugatand etteütlemise järele: “Naise manu!” – V [159*].

268. Alles esitatud naljandite taustal võime järeldada, kui väikesed on suhteliselt papi funktsioonid näit. võitluses kuradi vastu (vt. LRU II 171/2, III 69/70). Ka liivi muinasjuttudes papp, köster ja teised kiriklikud ametimehed esinevad kaunis harva päätegelasena (näit. köster V 59 = Mt. 99' + 313 B). Tavaliselt papi-motiivi lisamine vanale muinasjututüübile on üsna juhuslik ja alles meie päevil toimund kontaminatsioon, mida illustreerigu järgmine näide:

HUKATAVA LAEVAPOISI ÖNN (Mt. 611 + 885 + S. 182)

Ükskord Riias elas üks rikas kaupmees ja temal oli üksainus tütar. Ja tema juures teenis üks noor poiss. Ja see oli selle tütreaga teind sehvti ja isand ei tahtnud sellest kuuldagi. Ja siis üks laev läks ära Saksamaale ja kaugele Ameerikasse. Ja isand kõnelnud kapteniga kokku ja saatnud poisi ka ühes, et ta mere pääl uputaks ta ära (maksnud palju raha) – see poiss ei teadnud merest midagi.

Ja siis nad purjetasid kaua aega edasi. Ja ükskord öösel kapten saatis ta üles masti. Pime öö oli, torm puhus. Ta oli kukkund mastist maha laevatekile ja siis madrused olid ta leidnud ja viind ruhvi sisse; kapten oli mõtelnud, et ta on merre kukkund. Kuid madrused pole lasknud teda enam välja ja kapten pole näind teda kah enam.

Ja neil lõpnud toit ära pika reisi pääl. Siis nad purjetand ühe India saare juurde ja siis nad pannud laeva ankrusse ja lasknud paadi maha ja läind randa toitu otsima – tüürimees, neli madrust ja poisi nad võtnud kah kaasa.¹ Ja siis nad läind randa ja jätnud poisi üksinda randa paadi juurde ja viis meest läind toitu otsima. Säälnud hirmus kuum õhk, ja poisike magand nüüd paadis. Ärgand üles, teised olnud juba kaua ära, kuid mitte kedagi pole jõudnud tagasi oodata. Nüüd ta näind, et üks metsaline tulnud joostes mööda randa – lövi või mis ta olnud – inimlaps suus. Nii ta võtnud aeru ja joosnud metsalise vastu, see ehmund ära – laps suust välja

---

¹) Kogu järgmine episood Indiast kannab ilmsesti Tarzani-juttude mõju, mis tollal (1923) levines läti ajalehtede kaudu juba ka Liivi rannikule.

ja ise minema! Laps olnud veel elus, poiss viind ta paati – mustanahkne see olnud.

Siis poiss näind, et üks naisterahvas tuleb joostes, näeb last, saab nii rõõmsaks, kuid nad ei saa üksteisest aru. Poisike on päästnud [igatahes] lapse. Suu ja sõrmedega nad seletand ära, et viis meest läind toidu järele. Naisterahvas kutsund poisi endale kaasa – ei olevat kaugel, nad näevad, kui teised tulevad. Ta viind poisi maa alla keldrisse sisse, andnud süüa ja toiduks puuvilja. Viis tulnud tagasi, pole leidnud mingit toitu. Poiss kutsund endaga kaasa ja viind nad keldrisse – säält saand toitu. Naine andnud veel klaasitäie rohtu kaasa ja ütelnud [poisile], et kui nad laeva pääl jäävad haikeiks, siis selle rohuga võib ära arstida.

Nad purjetand edasi. Kõik haigestund – poiss arstind terveks oma rohuga. Läind Austraalias ühte linna – see täis leinakuulutusi: kuningatütar jäänd marutõbiseks (*ma'r*), jookseb kõigile kallale. Kuningas töotand kogu oma riigi tütre tervekstegijale. Poiss töotand teha terveks – arstid ainult naernud. Poiss pritsind rohtu – tütar terve ja tark. Kuningas ei lase poissi ära, kuid poiss ei taha mitte midagi – ei riiki ega tütart. Poiss muud pole tahtnud kui ainult üht aurikut, et tal endal olevat Riias pruut.

Möödund kaks-kolm aastat. Poiss läind purjekalt oma laevale, tulnud Riiga tagasi. Kõik tulnud vastu, sest nii suurt laeva Riias veel pole olnud. Poiss sidund laeva kai külge kinni ja näind, et vana pruut jalutab ühe papiga. Nad tulevad kah laevale. Poiss teeb suure balli, kostitab kõiki, kuid pruut ei tunne teda enam ära. Hakatud kõnelema ja jooma, kuidas maailmas elatakse, kuidas laulatakse, kuis kositakse. Papp polnud veel tema pruudiga laulatatud. Papp olnud natuke joobnud ja ütelnud: “Me võime näidata, kuidas siin laulatakse.” Pannud pruudi poisi kõrva, tunnistajad kah ja laulatand need kaks kokku, vahetand sõrmused kõik, nagu see tsermoonia on. Kõik olnud valmis. Poiss küsind, kas muud midagi pole vaja teha. – Olevat kõik. Siis ta ütelnud nii: “Nüüd sa oled hästi teind, see ongi mu vana pruut.” Näidand kirju, kinke ja puha. Nüüd tüdrukul kah silmad läind lahti – ja papp jäänd tühjalt. Ja nüüd nad elavad veel praegu selle suure laeva pääl, kui nad pole ära surnud. – Kl 22.

Mingi jõukonsentratsiooni, *resp.* maagilise mentaliteedi vägi-mehe isa funktsiooni saab papp muinasjutus tugevast pojast, *resp.* imelapsest:

PAPI JA KARUEMA POEG (Mt. 650 + 301 B)

Kaks pappi käind piki liivaluidet, ühel olnud piibel (“raamat”) käes, teisel mitte. Nüüd üks ütelnud (selline auk, koobas olnud), et vaja minna vaatama, mis sääl on. See üks ütelnud: “Mul on piibel käes, mina olen püham, ma lähen sisse.” Ja see läind – nüüd on karuema, magab pesas (olnud karukoobas) ja ei lase välja. Niikui tuleks välja, kohe karuema mõirgab – ei tohi liigutadaagi. Nüüd ta ütelnud teisele las mingi ära, et ta ei või midagi teha. Teine läind. Nüüd olnud sääl pesas mett, liha ja leiba – muudkui söö! Nüüd tulnud jäägrid (teine papp oli tellind), ja nüüd tulnud see va karuisa, ja nüüd nad lasknud selle maha. Nüüd mõtlevad, mõtlevad, kuid papp välja ei saa. Nüüd oleksid lasknud sinna koopasse, – papp palub, ärgu lasku: ta ka saab otsa.

Kuid nüüd nad elavad koos, kuni karuema ronib papile juurde, ja nüüd papp peab hakkama karuemaga “mängima”. Ja nüüd sündind poeg – ja inimene! Noh, nüüd nad elavad sääl koopas, mitte midagi ei puudu, puha ema toob juurde, kuid välja ei saa: nii sügav koobas. Ja nüüd kasvatab poega ja palub jumalat – ta ju hirmu sees on, va mees. Kuid nüüd on niikaugel, et see poeg ronib välja juba sest koopast, – sest temal see jõud on kõik nagu karul. Ja katsund kiskuda – kõik noored männid juurtega välja, nii tugev ta olnud. Kuid papp õpetand talle kõnelemist. Nüüd ta käind väljas iga päev, ja jõudu talle tulnud juurde nagu iga päev. Nüüd ta ütelnud: “Taata, miks sa ei tule sest koopast välja, see ema mulle ei meeldi, ma ei taha seda ema.” Isa ütelnud, et siis ema purustab ta ära. Ta ütelnud: “Mis ema see on – koopas üha peab isa!” Papp ütelnud nõnda: “Mine sa vaatama mu [kiriku]mõisat sääl ja sääl ja mida mu naine teeb.”

Nüüd ta läind ühel hommikul välja. Läind [kirikumõisasse] sisse, vaadand järgi, – küsitud, kes selline võõras inimene käib. Poeg ütelnud: “Mina ei ole sugugi võõras inimene, mina olen selle mõisa peremees.” Köögis olnud päts leiba, – selle kainlasse ja minema, toob isale ja ütleb: “Mõtelge, sinul on selline ilus valge naine kodus – ja siis sa seisad selle karvase juures!” Ja nõnda küll ju poeg võtnud kirve ka kaasa kirikumõisast. Ema toond mett ja läind jälle saama. Nüüd poeg ütelnud: “Noh, nüüd sa seda karvast enam ei näe!” Ja nõndakui tulnud va karuema meega, nõnda poiss pannud kirvega üle kaela. Kolm korda saand panna, nii ema otsas.

Nüüd poeg toob isa august välja. Nüüd lähevad oma mõisasse – enam kui kümme aastat olnud [möödund]. Nüüd mitte keegi pea-

aegu pappi ei tunne: nüüd halliks jäänd hirmuga koopas. Kõik rõõmsad, võtavad vastu: ta olnud väga hää papp. Nüüd käivad jalutades isa pojaga mööda põldu, hakkavad töötama kodus. Kuid poeg ühtsoodu satub muudega tülli: kelle külge poeg puutub kinni, kõik karjuvad nutta. Esimene pühapäev – kõik lähevad jumalateenistusele vaatama vana pappi, toovad kinki. Papp on kantsli pääl, ütelnud enne pojale: “Ära sa minu juurde tule! Kui sa tahad tulla jumalateenistusele, mine sa neile toolidele, kus inimesed on!” (Papp õpetand talle raamatut kah.) Kuid mis mu poeg! Isa ütelnud jutlust, poeg astund kantsli pääle juurde: “Taata, õpeta mind ka nõnda haukuma, nagu sina haugud.” Papp saadab käärkambrisse, paneb kinni, – poeg virutab käärkambril aknad välja ja minema, läheb metsa.

Tuleb vastu õhtut üks vaene mees, see hädaldab papile, et papi kasvandik löönd tal lehma maha; lehmad söönd teeveeres; niikui pannud rusikaga, nõnda lehm otsas. Sellega ta veel kõneleb, juba tuleb teine: temal olnud üksainus hobune, söitnud mööda teed, nõnda [poeg] visand kraavi – hobune otsas. Nüüd papil vaja anda tagasi ühele lehm, teisele hobune, emand nutnud.

Poeg tuleb teisel päeval koju, küsib süüa. Andma peab, ei tohi ütelda kah sellisele midagi. Aga mis tema! Veel pole sellest küll, mis on laua pääle pandud, – kahel hanel pääd käänand küünega ära, andnud, las tüdruk keetku talle. Nüüd ta söönd need ära. Nüüd ta kõnelnud – see isa – nende laskuritega, las tulgu ja lasku ta maha. Ja nüüd see kutsar kuulnud taas, et pühapäeval las tulgu – ütelnud pojale. Nõnda poeg võtnud pühapäeva hommikul läind kiriku torni, võtnud ühe kella maha, paneb endale pähe ja istub kraavi. Nüüd tulevad need laskjad kah ja hakkavad laskma – nüüd läheb bim-bom-plom, mitte ükski ei lase teda maha.

Lõunaajal poeg tuleb kah koju sööma: “Anna mulle lõunat ja ma tahan minna ära. Ma näen, et sa, mu taata, võtad pilkeks: täna sitikad panid nõnda üle pää nagu •viukst ja •voukst,” – ja need on taata saatnud. Küsind kaks pätsi leiba ja kintsu liha, siis ta läind.

Leidnud, näind, et väike mees ronib kivi alla põldu – ja tema kah järgi. Kuid sääl on auk – tema ei saa sisse. Nõnda ta sellele kivile juurde ja viskab selle kaugele. Nüüd on auk ja trepp – ja ta paneb [= läheb] sinna sisse. See olnud äravajund loss, kus “eihuvad”, s.t. kuradid olnud sees. Lauad kaetud – söögid, joogid, veinid. Söüb ja joob. Veel tahaks – kõik tühi. Tuleb pisike-pisike mees, küündrapikkune habe, küsib: “Kes sul lubas siin süüa?” – “Kes mulle võib keelda mu enda lossis süüa?!” Kuid nüüd vanamees veel pahan-

daks – tema [= karupoeg] haarab habeme ja väänab endal ümber käe ja hakkab vanaga taplema. Nüüd tuleb veel üks naisterahvas – [karupoeg] peksab nad läbi. Nüüd vana palunud, lasku teda lahti, ta kunagi ei tule enam tagasi siia, ta töötab talle mati raha. Kuid ta ei lase ära – las viigu teda sinna, kus see rahakamber on. Nüüd olnud suur kamber raha täis. Siis lasknud vanamehel näidata, kus lossi võtmed on. Vanamees annab need võtmed ära. Mis nendega peab tehtama? – Vaja keerda nõnda üheksa korda päri päeva, siis loss tõuseb üles; kui taas vastu päeva üheksa korda, siis ta vajub ära. Ikkagi ei lase ära. Nad käind toad läbi, sepatoas ajand vanal habeme lõõtsasse sepises: kui see pole tõsi, mis ta on ütelnud, siis ta veel näeb, mis ta saab. Nüüd ta võtab võtme ja keerab – mõistad, loss tõuseb üles, loss tõuseb üles. Nüüd ta on hirmus *izand* – kuningas!

Vaja minna seda va isa kah vaatama. Võtnud terve kandami raha, sulased, hobused (kurat juhatand talle maa ja vara kätte). Isa ehmund ära: nüüd on koer juures jälle! Kuid nüüd läind tuppa sisse: “Noh, taat, säh, mis sa pidid minu pärast kannatama, selle ma sulle nüüd annan tagasi: see on hobuse eest (pannud ühe peotäie kulda), see on lehma eest ja see muu sulle endale.” – “Kust sa selle raha oled saand? Kui sa ainult pole kedagi maha löönd, mina sellist raha ei taha.” Nüüd ütelnud: “Taat, söida mulle kaasa!” – “Mis ma vana mees nüüd sõidan.” Peab sõitma kaasa, emand jäänd koju nutma. Kuid sõidab nüüd pärale, siis näitab – isa imestab. Teind matused ja lasknud isal [maa alla vajund lossi elanike] ärakuivand luud kõik ära matta.

Pärast ta olnud nii hää isand – kõigile vaestele inimestele andnud hinnata need põllud, mis tema päralt olnud. – Pr 128*.

269. Nimepidi kutsutakse kirikut liivis küll pühakoda = *piva-koda* (lvÜ), kuid selle tabu-ilmelise või jõukontsentratsiooni tähistava püha paigaga liivi rahvatraditsioon tegeleb üsna vähe. Niipalju siiski usutakse, et kirikusse peab mindama puhaste riiete ja puhaste mõtetega (L, Sr, Pr); roojaste riietega kirikusse ei tohita minna, ka kingad tuleb kiriku ukse ees hoolega puhtaks teha (Kr), kirikus halba sõna ütelda või sõimata ei tohita (Kr, Pr, V), ka vilistada ega peeretada mitte (Kr); kui sulle sugutung tuleb kirikus pääle, on see suur patt, millest pead katsuma kohe lahti saada; samuti on patt, kui jääb kirikus tukkuma, siis kurat tuleb sinu hinge püüdma (Pr – vt. § 259). Kas naisterahvas kuupuhastuse ajal tohib minna kiri-

kusse või mitte, oldi kõikuval seisukohal, kuid kalduti arvama, et parem on mitte minna, kurat võivad korjata mahakukkuvad vere-tilgad endale (Kr, Pr). Seevastu rasedale naisele otse soovitatakse kirikusse minekut: kui naine on raske (*lālam*), siis ta peab püsima kodus; külla ta ei tohi niipalju minna, tantsupeole mitte, matusele sugugi ei tohi mitte, surnu pääle ei või vaadata, kuid kirikusse võib minna, mida enam läheb, seda parem (Kr). Riiete, mõtete, sõnade ja tegude puhtuse nõue laiendatakse tavaliselt kirikult ka kirikuteele: kirikusse minnes peab oldama väga vaga, sõimata ja riielda mitte sugugi ei tohita, kõige parem on endamisi palveid lugeda (Kr). Eriti vaga peab oldama kirikuteel, kui minnakse armulauale (Pr) või laulatusele (V, vt. LRU III lisandeid lk. XIV). Ka lapse ristimisele viimisel jälgitakse kirikuteel kindlaid reegleid:

LAPSE KIRIKUTEE RISTSETEL

Tavaliselt ristiti lapsi kirikus jumalateenistusel. Vaderid pidid lapse sinna viima. Vanemad ei olnud sugugi kaasas mõnikord, ema pidigi ju koju jääma, sest ta oli veel haige [pärast sünnitamist]. Kui ta nüüd terve oli, siis ta viis ise kah lapse kirikusse, kuid enamasti küll viisid ristivanemad (Pr).

Lapse kirikusse viijaks oli lapseviija (*laps-viji*) ehk viijanaine (*vijinai*). Selleks võeti vanasti imetaja naine, kel endal oli mõni poole aastane laps kodus. Vanasti ema ei läind ise kirikusse, last viind selline naine, kes võind imetada teda kah tee pääl (Pr).

Ristiemaks võeti mõnikord just selline naine, kel endal oli rinna-laps kodus, eriti siis, kui kirikusse oli kaugel sõita (Pr).

Kui last viiakse kirikusse, siis see viijanaine ei tohi teel kusta, kui laps on käes, vaid peab lapse käest ära panema ja siis kusema: muidu lapsest saab allakuseja (Pr). Selle äraarstimiseks ei olevat siis mingit rohtu (Pr).

Kui ristiisal oli ristiõidul viina kaasas, siis lapsest sai joodik. Kuid mis säääl teha – salajas nad võtsid ju alati napsi kaasa ja jõid seda tee pääl (Pr).

Kui last viidi ristimisele, siis hoiti teda varjul üliriide all (Kr).

Tütarlapsele pannakse ristimisele kaasa sõrmkübar ja nõelapadi: siis saab temast hää õmbleja (Pr).

Kui laps tee pääl ja ristimise ajal karjub, siis see polevat hästi. Kui laps karjub ristimisel, siis mõni ütleb, et laps ei kasva, mõni taas, et ta ei tahtvat seda nime (Pr).

Kui ristitav laps (*rištõb-läpš*) situb täis ristsärgi (*rištõb-serk*), siis ei tohi seda enam järgmisele õele ega vennale selga panna – muidu lapsed vihkavat üksteist hirmsasti. Ristimissärk peideti aga muul juhul tavaliselt ära taas teise lapse ristimiseks (Pr).

Üle tule visatavat last kah. Teine ootavat teisel pool. Kui laps kukub käest maha, siis ta sureb; kui saab kätte, siis ta kasvab suureks. Jutustaja ei mäleta aga enam, kunas, kus kohal ja kuidas seda tehti (Pr).

Kui vader midagi ära kaotab, siis see pole hästi, siis peab see üles otsitama, et laps ei oleks mingi logard, kaotaja (Pr).

Kui sõideti ristseil, siis teele ei visatud midagi [ohvriks maha], pulmasõidul aga küll ja küll. Lapse puhul ei visatud muud midagi kui vast mõni lõngatükk (Pr).

Vanasti sõideti ristimisel kelladega, ehted kellade küljes, ja sõideti nii [ruttu] et... Sõideti mööda harilikku teed (Pr).

Kui sõidetakse ristimiselt koju, siis peab tehtama lapse jalad lahti juba süles. Kui sõidetakse teed mööda, siis tehtagu lahti mähised, et laps hakkaks ruttu käima. (Pr).

Vanasti kui tuldi kirikust ristimast tagasi, siis pandi soola ja rukkileiba lauale ja neid kutsuti vaderihambaiks (*põ'dõ-ambõd*), las vaderid söögu. Siis see suurvader (*sür-põ'dõ*, s.t. lapse hoidja kirikus) läks kõige enne laua juurde võtma ja teised taga järel, et lapsel oleksid kõvad hambad (Pr).

Nabavars peab [lapse sündimisel] alati paigale pandama. Kui min-di ristima, siis seoti ta lapse parema käe ümber, ja kui tuldi koju, siis pandi mõni ohvriand (*zied*, vt. LRU I 26) vahele – siis see oli väga arusaaja, virk, õige laps (Pr).

Kui lapse naba lõigati ära ja lahtine ots kuivas ära ning tuli lahti, siis see nabaots viidi kirikusse ja poetati sinna salaja maha: siis lapsest sai jumalakartlik, “pühalik” (*pival'i*) inimene. Üks siitküla eit kord hädaldand, et tema lapse nabaots ise tulnud lahti ja kadund ära, pole kustkilt leidnud, mis nüüd kirikusse viia! (Ir, Lnb 271 : 3).

Päale tavalise jumalateenistuse ja armulaua toimub kirikus veel laste ristimine, leerilaste sisseõnnistamine ja noorpaaride laulamine. Päale armuandide ei ole jälgi, et kirik asendaks või jätkaks vana ohvrikoha funktsioone, nagu katoliiklikus maailmas see üldiselt ilmneb ühenduses ikoonidekultuse ja küünalde või muude ohvriandide toomisega just kirikusse. Küünal figureerib liivi uskumu-

sis võrdlemisi vähe (vt. § 262). Altar = *altar* (lvÜ) on küll püha paik, kuid ohvrikohana ei esine see liivlaste teadvuses üldse mitte: ainult kiriku ehitamisel pannakse altari alla pühakiri (vt. LRU I 72). Ühes loomajutus (Mt. 15 = US. 62) kass ja hiir muretsevad endile talveks potitäie rasva ja peidavad selle kirikusse altari alla; kass hakkab käima sinna *quasi*-ristsetele ja sööb kogu rasva (Sr, Ket 35/6 : 6). Kui lauarahvas, vaderid ristitava lapsega või laulatatav noorpaar seisavad altari ees, siis olevat hää kas käe või jalaga tasapisi altarit puudutada: siis saadakse jumala õnnistust (Pr). Kui papp palub altari ees, seljaga koguduse poole, siis olevat kõige parem aeg endamisi patte pihutada ja andeks paluda (V).

Kiriku kui kunagise matmiskoha funktsioonest annavad aimu muistendid surnute jumalateenistusest kirikus laupäeva-öiti või jõuluööl (vt. LRU II 27/8, vrd. keldrit, *resp.* hauakambrit altari all LRU II 41). Elavad inimesed käind kirikus ainult jumalateenistusel püha-päeviti; mehed istund paremat kätt, naised pahemat kätt uksest sisse minnes; vanarahval olnud kirikus päris kindlad istekohad, kus alati tahetud istuda (Pr). Muul ajal pääle jumalateenistuse olevat kirikus üsna kardetav olla, sest siis käivat kirikus ka nõiad ja kurjad vaimud (Kr), kes söövat kirikusse maetuid, nagu kajastub järgmisest muinasjutust:

KURAT SÖÖB KIRIKUS SURNULUID (Mt. 363)

1) Pz Set

2) Rikka mehe tütar tahtnud ainult kuldninaga peigmeest ja saandki sellise. Kiriku ees peigmees suudelnud pruuti ja joosnud kirikusse. Pruut luurand salajas järgi ja näind: altari ees olnud põrand lahti kistud ja peigmees söönd surnuid. Kui peigmees tulnud pruudi juurde tagasi, see pole lasknud end suudelda enam. Siis kurat kiskund neiu puruks. – Pr [14*].

3) Kuldse ninaga peigmees. – Ühel rikkal peremehel olnud üksainus tütar. Ja temal on niipalju peigmehi, kuid tema mitte kedagi ei taha. Nüüd ta tahab sellist, kellel on kuldne nina, sellele ta läheb. Ja nüüd sõitnud ka juurde isand kuldse ninaga. Nüüd ta läheb [mehele]: see on nii ilus isand ja tal on kuldne nina ja ta on rikas. Noh, nüüd kõnelevad kokku, ja naiseisa hakkab pulmi tegema. Sugalased kutsutakse kokku, ja jälle sõidab see peigmees, ja nüüd on pulmad.

Peetakse pulmad ära, nüüd peigmees viib enda kodu, ära enda mõisasse selle tüdruku. Nüüd peremees annab kaasa raha; vara ta ei vii ära, sest on kaugel, ja ta ei taha ka raha, kuna ta on ise rikas mees. Tal endal on suur must hobune, nii et võivad sõita. Noh, nüüd sel hommikul sõitnud sugulased kah kokku ja saadavad nüüd ära. Kuid üks sugulane küsib, kuidas seda mõisa ka kutsutakse, kuhu ta nüüd viib selle pruudi. Ta ütelnud: “Kui ma tulen teist korda, siis ma viin teid kõiki kaasa, ma nime ei ütle.”

Noh, söidavad ära. Hobune läind peaaegu nagu tormipilved. Kuid söidavad nüüd – kus on kirik, sinna jäävad seisma, ja peigmees läheb sisse, see mees. Ja niikui tuleb välja, annab taas suud naisele, tahab suudelda. Nüüd ükskord tuleb üks mees, kui see taas oli läind kirikusse; nüüd see pruut palub, las mees hoidku natuke hobust. Ja naine, see pruut, läheb nüüd järgi vaatama, mis ta sääll teeb, see peigmees. Ja näeb: tema olnud sääll altari ees, vanasti olnud [sääll] keldrid, surnukehad sees, ja võtnud nüüd, sööb neid surnuluid, kiskund puusärgi lahti ja söönd surnut niikui. Ja nüüd, kui ta hakkab tagasi panema, kinni panema, naine tõttab taas tulema hobuse juurde. Nüüd tahab anda jälle naisele suud, peigmees, kuid see ei lase, nüüd see sugugi ei lase. Siis ta mees ütelnud: “Ah sa, kass, keelad mind!” – ja kiskund pruudi nagu nartsu puruks. Ja nüüd olnud taas üks tema vana peigmees sääll juures, nagu jumal saatnud, et näeks. Ja see teadustand vanemaile, et nii on olnud, et nende tütar on otsas. Siis tuldud, need tükid saadud veel kätte. Ja see peigmees olnud vana kurat. – Pr 56.

Omaette pühadus kirikus on kantsel = *kantstar* (lvÜ) ~*kanstör* (L, Sr, Kr) ~*skanstör* (Ir, Pr) ~*skanstöl* (SjWied, LWb) ~*kanstöl* (Ir). Kui leeripoisid ehtind kirikut enne sisseõnnistamispäeva, siis mõned ulakamad tükkind kantslisse ronima, kuid see olevat patt (Kr). Võimuhaige inimese nagu abikaasa, üürniku jne. kohta üteldakse: lase kurat kirikusse, pärast ta tahab kantsli pääle üles astuda (L) ~ kui kurat saab kirikusse, siis ta kohe astub kantsli pääle (Sr). Kantsli ees seisnud veel 19. sajandil häbipink: kui tüdrukul on olnud enne laulatust laps, siis papp pannud selle tüdruku kuus pühapäeva ja ka enam kantsli alapingi (*benk*) pääle istuma, et kõik näeksid ja muud tüdrukud hoiduksid seda tegemast (Pr).

Käärkamber = *drēz-kōmar* (lvÜ) ~*drīz-kōmōr* (Kr, Pr < lt. *drēs-kambaris* ‘Sakristei’ < alamsaksa *drēskammer*, Ket, LWb) on ko-

haks, kus hoitakse alal kirikuasju nagu armulaua peekrit = *bikar* (lvÜ) ja taldrikut = *tari'* (lvÜ) või rahalaadikuid = *rõ'-lõd'õd* (lvÜ), milledega vöormündrid armuande korjavad. Käärkambris seisavad ka "viijanaised" enne laste ristimist (vt. § 262).

Kirikukell = *piva-koda kiela* (lvÜ) olevat selleks, et inimesi "laadale", s.t. jumalateenistusele kutsuda (Kr). Maal kirikukellad löövat "Pil-tan, pil-tan" (Pilteni kohanime imitatsioon) ja "Dun-dan, dund-dan" (Dundaga kohanime imitatsioon), kuid kõik rannakellad (L) või Piza-kiriku kell (Ir) laulvat nõnda: "Viil leiba, kaks silku, viil leiba, kaks silku = *nuka leibõ, kakš šil'kõ!*" (L, Ir, Pr). Kuolka vene kiriku kellameheks (*zvanii* < lt. *zvanit* 'läuten' ME) olnud Andrei Pietuk, ja Kuolka kiriku kellad laulnudki siis aina: "Andrei moi brat, Andrei moi brat, po trikopeiki vzalolo, po trikopeiki vzalolo!" s.t. (vene keelt imiteerides) "Andres mu vend, võttis kolm kopikat" (Pr, vt. VdL 148/9 : 168).

Hingekella ja matmiskella funktsiooni täidab mitmes kirikust kaugemal asuvas külas kalmistukell = *kälmad-tara kiela* (lvÜ): meil surnuaias oli katus neljal tulbal ja sinna alla olid kellad seotud; neid kelli löödi, kui jõuti surnuga ligidale – kaks-kolmkümmend sammu surnuaiast eemal, siis hakati lööma; umbes kolmkümmend sammu värava juurest jäädi seisma; kui kedagi kellalööjat polnud, siis mõni [matuselisist] läks juurde ja löi, siis teised sõitsid värava juurde, ilma kellalöömiseta keegi ei sõitnud (V).

Üldiselt kiriku osatähtsus liivi rahvapärimuses on võrdlemisi väike. Kui inimesed lähevad mööda teed vaikselt, nii et ei kõnele sõnagi, siis küsitakse nendelt: "Kuhu te nüüd nõnda lähete – kas kirikusse või?" (L, Kr, V). Vanasõna ütleb, et rumal saab kirikus kah peksa, kuid tark ei saa kõrtsiski (Ii, Sr); mandund versioonis seletatakse, et rumal saab kõrtsis peksa, tark ei saa "laadal", s.t. jumalateenistusel ka mitte (V). Parallelismi kiriku ja kõrtsi vahel markeerib veel vanasõna: kus kirik, sääl kõrts ei ole kaugel (L). Verivaese inimese kohta öeldakse: vaene kui kirikurott (Sr) ~ vaene kui kirikuhiir (Ir) ~ viimane vaene (Ir). Võrdlust põhjendatakse seletusega, et kirikus pole rottidel midagi söögiks saada (Sr). Kiriku mõju või jõu maagilist ülekannet kokkupuute kaudu iseloomustab järgmine taig: kui lehm on täisid seljas, siis naine peab võtma oma jalasideme kura jala suure varbaga, viima kirikusse ja tooma

tagasi, siduma lehmale kaela, – siis täid kaovad ära (L). Sellise taia põhjenduseks seletatakse, et kirik on otsekui täilaud (*teid-knabil'*), kuhu kantakse neid palju kokku ja kus nad saavad surma (L).

HÄRJA NÕIDUMINE LAHJAKS SAIAGA

See oli, kui Kuolka kirik saand sisse õnnistatud. Siis läind kõik Kuolka-külla, minu ema kah. Ja siis tulnud tagasi, ja siis olnud härg – suur härg olnud – suur lihav härg olnud lahti tehtud, kütke (lõög) ära võetud ja selline suur sai pandud kütke alla, selline sai, nagu tollal juudid küpsetasid – selliste teravate otstega. Ja nüüd nad võtnud andnud saia koerale – koer kah pole söönd seda. Ja siis härg hakand kuivama ja kuivand nii lahjaks niikui. Nad ei osand teda “ära panna” [s.t. vastunõidusega ravida]. – Sr 139.

270. Kirikute ehitamismuistendite rikkalikust repertuaarist Liivi rannikule jõudnud on üksikuid riismeid. Põhiplaani asetusest teatakse ainult seda nõuet, et pühakoja ukсед peavad olema õhtu poole: see olevat püha tuul (Kr). Kirikute imekombelisest ehitamisest teatakse fragmentaarselt muinasjutumotiivi, et mesilased hulga pääle ehitand pühakoja üheainsa ööga valmis; see olnud päris eht pühakoda vaskkatusega; hommikul isand tulnud vaatama: valmis, mis valmis (Kr [233⁰] = Mt. 554). Muidugi tuntakse ka rändmotiivi kirikuehitamisest: kõik, mis päeval ehitatakse, lõhutakse öiti taas ära, sest kiriku asukoht on just põrgu värava ees; kurat lasebki lõpuks ehitada kiriku oma värava eest eemale (Pr 88 = S. 246).¹ Teises muistendis jutustatakse, kuidas vaieldud koha pärast, kuhu kirikut ehitada; lõpuks lastud kahel härjal palki vedada, need peatund ühe mäekese nõlval, sinna siis ehitatudki kirik (Sr 64 = S. 247).² Juba varem on esitatud ehitamislugusid Dondangeni, Oleviste ja Kiievi (vt. § 245) kirikute kohta, millele lisada ainult veel paar muistendit:

---

1) Originaaltekst on läind sõjaajal kaotsi.

2) Originaaltekst on läind sõjaajal kaotsi.

LU• -KIRIKU AARDED PÜTIGA JÕES

1) Kui veel va Krinkil'-talu vanaema oli elus, siis me nii hakkasime kõnelema kirikuist. Korraga ta hakkas mulle jutustama, et siin Lu• -külas kah olnud kirik. Ma küsisin: "Kus siis?" Ta ütles, et säääl Dutš-talu suure mäe all õhtu pool jõge olnud väike puukirik. Kuid siis, kui tulid need rootslased siia sisse, nad lõhkund kiriku ära, nii et midagi kah pole jäänd järele. Säääl, kus olnud see kirik, veel praegu on selline kõrge koht. Enne Rootsi-sõda inimesed pannud kõik kiriku hõbedased ja kuldsed asjad ja peekrid ühte pütti ja matnud jökke ära. Pärast sõda kord jõge mööda sumand kaks poisikest – Jaani Ernestovski ja Suo Petõr. Nõnda üks hüüdnud: "Vaata, kus pütt!" Nüüd tulnud muud ka veel juurde, veeretand püti kaldale, teind lahti ja näind, et see on täis hõbe- ja kuldasju. Tulnud juurde Lagdõ-isa või vanaisa, võtnud püti, tõstnud vankrisse ja viind Puoip-parunile; selle eest parun luband talle rajada uut talu – praegu Lagdõ-talu. Neist peekreist ja riistadest olid kirikuriistad veel Piza kirikus. Aga kas nad veel on, seda ma ei tea. – Lõvi VIII (1938), nr. 4, lk. 4 < Pz (koolilaste kogutud juttudest sõnastand õpetaja P. Damberg).

SĪKRÕG-KIRIKU HUKKUMINE

1) SĪkrõg-külas olnud vanasti oma kirik ühes kirikumõisaga. See kirik hävinend nii. – Kord talvel, jumalateenistuse ajal, kui papp pidas jutlust, kuuldi korraga raginat, mida tekitas merelt randa aetud suur jäätükk. Juba kirikusse kuuldus ka, kuidas säääl hülgekarjad prääksuvad. Rahvas joosnud kõik rüsinal kirikust välja, võtnud hülgerauad ja läind randa hülgejahile. Papp jäänd üksi kirikusse. Vihahoos papp siis vandund ära kirikulised ja kiriku ja palund jumalat, et pikne niisuguse pühakoja põletaks. Nii tulnudki. Esimene kevadine pikne põletand kiriku.

Siis ehitatud Irele uus puukirik, mille asemele seal alles aastat 65 tagasi (umb. 1860) ehitatud praegune Ire kirik. SĪkrõg-kirikumõisa olnud praeguse Brants-maja kohal, millises majas praegu elab Fridmañ. Seal on maa ja tee veel praegu teliskivitükke ja savist põletatud katusekivikilde täis. Kirikumõisa laed aga on pandud praeguse Cerbachide-talu elumaja lagedeks, kus nad praegugi seisavad. SĪkrõg-külast umb. kolm versta eemal, küla all oleval heinamaal, kutsutakse üht küngast praegu veel Papimäeks (*Päpmäg*). Nimi

tulevat sellest, et kord Sīkrōg-papp Duonig-mõisasse sõites seal murdnud oma šarabani. Praegune Duonig-tee käib hoopis teisest kohast. See kirikuhävitamine olnud umb. kakssada aastat tagasi. – Sr Lnb 134/5.

2) Vanasti olnud Sīkrōg-külas kirik selle koha ligidal, kus praegu on Uрга-talu, kirikumõisa olnud Sona-talu taras. Aga kuidas kirik kadund Sīkrōg-külast ära? See olnud nõnda. – Ükskord olnud suurel-neljapäeval palju inimesi jumalateenistusel. Ilm olnud väga külmal. Merel olnud nii paks jää, et merd mööda võidud Saaremaale minna. Kui on palju jääd meres, siis on hülgeid kah. Nõnda ka seekord suurel-neljapäeval olnud niipalju hülgeid meres, et hüljeste karjumine olnud rannas kuulda. Nüüd kõik inimesed joosnud kirikust välja mereranda hülgeid püüdma. Kirikusse jäänd ainult papp köst-riga. Papp saand (“jäänd”) vihaseks ja hakand kirikut vanduma: kui kevadel esimene pikne tuleb, las rabagu see siis kirik puruks! Ja kui kevadel esimene pikne tulnud, siis nõnda ka olnud. Pärast seda kirik ehitatud Ire-külla.

Sīkrōg-küla kirikul olnud juures ka surnuaid. Pärast kirikut surnuaid olnud U•-külas Matša-talu sauna värava taga. Veel kaua seisnud säääl suur kaheharaline määnd, kus surnuaia kellad olnud juures (s.t. küljes). Pärast U•-küla surnuaida tehtud surnuaid jällegi Sīkrōg-külla Tīllist-talu juurde.

Enne sõda inimesed leidnud vana surnuaia kohalt vanamoodsat raha ja Sona-talu tarast, see on kirikumõisa kohalt, jällegi valgeid ja kirjusid [taldriku] tükke, lubjast piibuvarsi ja muud. – L̄vli IV (1934), nr. 8, lk. 3 < Sr (H. Cербach).

MÄLESTUSI IRE-KIRIKUST

Taizōl-talu (Ir), kus ma praegu (1920) olen, on mu isaisa talu, aga nüüd on peremeheks lätlane, ja mul ei ole päävarju, kus olla: peremees tahab ajada mind vägisi välja. Sada nelikümmend üheksa aastat tagasi (umb. 1770) oli Taizōl-talus pühakoda. Siis tehti poolteist versta külast välja puust pühakoda, ja see oli üheksakümmend üheksa aastat, ja nüüd on säääl juba üle viiekümne aasta kivikirik. Kui orjaaeg lõppes, siis ajas mõisasaks mu isaisa talust välja, samuti nagu kõik teised liivi peremehed. Talu läks lätlaste kätte ja praegu on siin juba neljas läti peremees. – O. Loorits, LRM 62.

Kuolka kiriku pommitamisest vt. § 239.

Kirikute maa alla vajumisest vt. LRU I 148 ja IV (§ 219).

Rahvapärimumused teavad jutustada “kirikust” tervelt seitsmes suuremas rannikukülas (Lu•, Piza, İra, Sīkrōg, Ire, Kuolka ja Musta-

---

¹⁾ Vt. O. Loorits, *Endis-Eesti elu-olu I* (1939), 125/9 (69, 70), 153/4 (86).